

Mariusz Kozdrach

Nekropolia Kochanowskich? Osiemnastowieczne pochówki w kaplicach zwoleńskiego kościoła w świetle metryk parafialnych

Abstrakt: Późnorennesansowe grobowe kaplice kopułowe, wzniesione przy kościele w Zwoleniu w XVII w. z fundacji Kochanowskich i Owadowskich (Wołućkich), ocenia się powszechnie przez pryzmat epitafiów zachowanych w starszej z nich (św. Franciszka). Wiedza o ich funkcjonowaniu jako nekropolii jest jednak ograniczona. Na podstawie dostępnych metryk zgonów z lat 1695–1800 ustalono tożsamość oraz przybliżoną liczbę osób pogrzebanych w kryptach obu kaplic. Pozwoliło to na określenie roli i funkcji dawnych rodowych fundacji w nowych warunkach u schyłku XVIII w.

Abstract: The late-Renaissance burial chapels roofed with cupolas, founded in the seventeenth century by the Kochanowski and Owadowski (Wołućki) families beside the Zwoleń church, are usually assessed in the light of the epitaphs preserved in the older one (the Chapel of St. Francis). However, our knowledge about their functioning as a necropolis is limited. The identity and approximate number of persons buried in the crypts of both chapels had been determined on the basis of the available death certificates dating from the years 1695–1800. This made it possible to delineate the role and function of old family foundations in the new conditions of the late eighteenth century.

Słowa kluczowe: Zwoleń, Kochanowscy, księgi metrykalne, krypty grobowe, pochówki, grobowe kaplice

Key words: Zwoleń, Kochanowskis, parish registers, grave crypts, burials, burial chappels

I. Wstęp. II. Zwoleńska *liber defunctorum* i jej wartość źródłowa.
III. Statystyczny obraz pochówków w kaplicach. IV. Kategoryzacja chowanych
w kryptach. V. Wnioski

I. Wstęp

Kaplice grobowe i świątynie-mauzolea jako przedmiot naukowych dociekań jak dotąd najsilniej zaistniały w badaniach historyków sztuki¹. Paradoksalnie na uboczu akademickich rozważań pozostawały natomiast kwestie związane z funkcjonowaniem tych (głównie szlacheckich) nekropolii. Archeologiczne eksploracje krypt, przez lata ograniczone do prac ratunkowych i inwentaryzacyjnych, w ostatnim czasie prowadzone są jednak z większą energią i przyniosły plon w postaci cennych, interdyscyplinarnych studiów poświęconych choćby grobowcom w szczuczyńskiej farze² czy krakowskim kościele franciszkanów³.

¹ Ograniczając się wyłącznie do prac o charakterze syntetycznym i monograficznym, wskazać można: Łoziński J.Z. 1973; Latour R. de. 1982; Gryglewski P. 2002.

² Tajemnice. 2013; Grupa M. i in. 2014; Dudziński T. i in. 2015; Dudziński T. 2016; Dudziński T., Grupa M., Nowosad W. 2017.

³ Krypty. 2020a; Krypty. 2020b.

Dorobek historiografii w zakresie badań nad funkcjonowaniem nekropolii elit w kościołach, zwłaszcza na tle szerokiego zainteresowania staropolską kulturą funeralną, należy uznać za niezadowalający. Od czasu opublikowania obszernego studium Edmunda Kizika poświęconego grobowcom nowożytnego Gdańska⁴ wskazać można artykuły — Waldemara Kowalskiego na temat pochówków u sandomierskich franciszkanów⁵, Iwony M. Dackiej-Górzyńskiej o dzieciach magnaterii grzebanych w warszawskim kościele św. Krzyża⁶ i Dariusza Kupisza o nekropoliach Radomia (w tym kaplicy Marii Magdaleny przy miejscowej farze)⁷ oraz interdyscyplinarny tekst Małgorzaty Grupy i Wiesława Nowosada dotyczący grobów pod farą w Tczewie⁸.

Celem poniższych rozważań, poprzez które autor chciałby jednocześnie zasygnalizować potrzebę intensyfikacji badań nad wykorzystywaniem w drugiej połowie XVIII w. dawnych (często niezwiązanych już z rodziną fundatora) rodowych krypt renesansowych kaplic grobowych, jest określenie roli i zasad funkcjonowania zwoleńskich mauzoleów Kochanowskich i Owadowskich u schyłku XVIII stulecia, poprzez rekonstrukcję profilu osób grzebanych w tym czasie w podziemiach kościoła w Zwoleniu w świetle miejscowych metryk.

Późnogotycki kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Zwoleniu z późnorenesansowymi kaplicami — św. Franciszka (Kochanowskich), wzniesioną przez sędziego ziemskiego lubelskiego Adama Kochanowskiego (ok. 1610 r.), a uposażoną przez kasztelana zawichojskiego Mikołaja Kochanowskiego (1634) i św. Stanisława (Owadowskich), fundacji Zuzanny z Owadowskich Wołuckiej (1644), wnuczki Jana Kochanowskiego — ma już stosunkowo bogatą literaturę⁹. Sięgające schyłku XVIII w. zainteresowanie domniemanym miejscem pochówku czarnoleskiego mistrza polskiej poezji¹⁰ zepchnęło jednak szerszy aspekt funkcjonowania nekropolii w podziemiach świątyni poza ramy naukowego i publicystycznego dyskursu.

Jedynym *de facto* głosem historiografii w kwestii liczby i tożsamości zmarłych chowanych w zwoleńskich kaplicach pozostaje opinia ks. Józefa Gackiego¹¹, który — na podstawie dostępnych mu metryk parafialnych — stwierdził, że „w grobie pod kaplicą Kochanowskich chowali się wszyscy [sic!] członkowie tej rodziny i z nimi spowinowaceni”¹², a „pod kaplicą Owadowską przedewszystkiem chowano dziedziców Strykowic Górnych, jako kollatorów [i] [...]

⁴ Kizik E. 1994.

⁵ Kowalski W. 2008.

⁶ Dacka-Górzyńska I.M. 2011.

⁷ Kupisz D. 2016.

⁸ Grupa M., Nowosad W. 2018.

⁹ Gacki J. 1869; Skąła A. 1998; Piątkowski S., Szymanek A. 2002; Skąła A. 2013.

¹⁰ Na fali ponownego zainteresowania twórczością Jana Kochanowskiego w drugiej połowie XVIII w. (ostatnio szeroko na ten temat Chachulski T. 2006) miejsca z nim związane stały się celem swoistych „pielgrzymek” (Walecki W. 1979, s. 21). Andrzej Betlej sugeruje, że Józef Aleksander Jabłonowski chciał nawet wnieść w Czarnolesie, którego był właścicielem w latach 1761–1777, „muzeum, a właściwie mauzoleum poety” (Betlej A. 2010, s. 219). Nie wiadomo jednak, czy przekonanie o fizycznej obecności szczątków Kochanowskiego w zwoleńskiej kaplicy było już wówczas powszechne (Walecki W. 1979, s. 23–24), czy rangę taką nadała jej dopiero pseudoarcheologiczna eksploracja Tadeusza Czackiego (1791). Relacja o bytności Stanisława Augusta w Zwoleniu (1787) w pierwotnej redakcji nie zawiera informacji o grobie („Żądał Najjaśniejszy Pan oglądać w tej świątyni nadgrobiek z wyrażoną na nim twarzą w Kamieniu sławnego niegdyś męża Jana Korwina Kochanowskiego wojskiego sandomierskiego, którego dzieła [...] czynią pamięć jego nieśmiertelną”). Dodano ją dopiero w wydaniu z 1805 r. („Król Jegomość [...] oświadczył ochotę swoją odwiedzić kościół, dla widzenia w nim grobu i nadgrobkę sławnego Poety Jana Kochanowskiego”); Naruszewicz A. 1788, s. 50–51; Naruszewicz A. 1805, s. 154. Kwestię domniemanej czaszki Kochanowskiego, wydobytej przez T. Czackiego, i jej badania szeroko omówiono w: Ziejka F. 2007, s. 603–612.

¹¹ Późniejsi autorzy, a nawet kolejni rządcy kościoła, korzystali z ustaleń J. Gackiego, por. ApZ, Księga Pism Starych parafii Zwoleń, s. 112; Rymarkiewicz J. 1880, s. 38 (w obu redakcjach niemal dosłowne powtórzenie zdań z pracy J. Gackiego); Piątkowski S., Szymanek A. 2002, s. 51, 53; Skąła A. 2013, s. 86.

¹² Gacki J. 1869, s. 144.

zmarłych w Zwoleniu prebendarzy¹³. Liczbę pogrzebów w latach 1775–1800, „gdy metryki zejścia wymieniały miejsce złożenia każdego po śmierci”, w krypcie św. Franciszka określił na 15, a w krypcie św. Stanisława na 28 „księży, szlachty i mieszczan”¹⁴.

Najstarszych (pierwotnych) pochówków w zwoleńskich kaplicach nie dokumentują żadne znane źródła archiwalne. Źródła materialne, choć odcisnęły wyraźne piętno na społecznym odbiorze zwoleńskiego kościoła, w kontekście badań nad funkcjonowaniem nekropolii mają ograniczoną wartość.

Epitafia, będące manifestacją sepulkralnych funkcji budowli, utożsamia się zwykle z bezpośrednim miejscem złożenia zwłok upamiętnionego¹⁵. Chronologia i epigrafika zachowanych w kaplicy Kochanowskich komemoracji¹⁶ sugeruje jednak wtórną lokalizację części z nich¹⁷, co wyklucza postrzeganie ich w kategorii źródła jednoznacznie dokumentującego pochówek¹⁸.

Decyzja o opróżnieniu krypt ze szczątków i przeniesieniu ich do wspólnej mogiły na cmentarzu przykościelnym (1830)¹⁹, motywowana podtapianiem grobowca²⁰, względami sanitarnymi²¹, a nawet prawnymi²², ale wobec późniejszego pochówku Anieli z Gołuchowskich Kochanowskiej (zm. 25 VII 1835) w tym samym miejscu²³ — niezrozumiała, zamknęła drogę do badań *in situ*, pozbawiając szans na identyfikację, czy choćby datowanie pochówków na podstawie inwentarza grobowego.

Straty tej nie kompensują osiemnasto- i dziewiętnastowieczne relacje o stanie (zawartości) krypty św. Franciszka, będące próbą usilnego udowodnienia pochówku Jana z Czarnolasu w Zwoleniu (T. Czacki)²⁴ lub literacką parafrazą zachowanych epitafiów (K. Hoffmanowa)²⁵.

¹³ Gacki J. 1869, s. 157.

¹⁴ Gacki J. 1869, s. 157.

¹⁵ Por. Kowalski W. 2004, s. 169–170.

¹⁶ Epitafiami w Zwoleniu upamiętnieni zostali: sędzia ziemski sandomierski Piotr (zm. 1547) wraz z żoną Anną z Białaczowskich (zm. 1557), wojski sandomierski Jan z Czarnolasu, poeta (zm. 1584), wdowa po Mikołaju z Sycyny Katarzyna z Jasiieńca (zm. 1603), sekretarz królewski Piotr z Sycyny, poeta (zm. 1620) oraz sędzia ziemski lubelski Adam z Sycyny (zm. 1628). Inskrypcje były wielokrotnie reprodukowane, m.in. w: Gacki J. 1869, s. 145–150; Wiśniewski J. 1913, s. 187–189; Palacz T. 1998, s. 83, 85–86; Skąła A. 2013, s. 65–66, 68–70.

¹⁷ Tekst inskrypcji poświęconej Piotrowi i Annie z Białaczowskich Kochanowskim wskazuje na autorstwo Jana Kochanowskiego. Sama tablica jest jednak kopią zaginionej dziś płyty z Sycyny i nie sposób stwierdzić, czy poeta był fundatorem pierworzoru, a zachowany do dziś epitaf powstał już w XVII w., czy autor *Trenów* miał udział także w powstaniu zwoleńskiej komemoracji, wmurowanej pierwotnie np. w prezbiterium; Skąła A. 2013, s. 66–68. Także upamiętnienia samego Jana z Czarnolasu i Katarzyny z Jasiieńca, jako zmarłych przed 1610 r., mogły zostać przeniesione do kaplicy po jej wzniesieniu.

¹⁸ Nie ma dowodów na sugerowaną przez część autorów translokację szczątków wszystkich osób upamiętnionych epitafiami z kościoła (?) do kaplicy; Gacki J. 1869, s. 140; Skąła A. 2013, s. 60.

¹⁹ Wiśniewski J. 1913, s. 190. W relacji mowa jedynie o kaplicy Kochanowskich, ale fakt, że grobowiec w kaplicy Owadowskich także był pusty (1869) wskazuje, że usunięto szczątki z obu krypt; Gacki J. 1869, s. 157.

²⁰ Za: Wiśniewski J. 1913, s. 189–190.

²¹ „[...] rzekomo dla otrzymania lepszego powietrza w kościele [...]”, Rymarkiewicz J. 1880, s. 38.

²² Promyk K. [Prószyński K.] 1884, s. 82. W rzeczywistości zakaz grzebania w kryptach kościelnych wprowadzono w Królestwie Polskim dopiero w 1846 r., zob. Dziobek-Romański J. 2003, s. 164–165.

²³ ApZ, LD 1695–1800, s. 75. Podawany w dotychczasowej literaturze (Wiśniewski J. 1913, s. 190; Dzierżykray-Rogalski T. 1983, s. 433; Skąła A. 2013, s. 76) rok zgonu A. Kochanowskiej — 1832 — jest błędny.

²⁴ „Świadectwo na istność głowy Jana Kochanowskiego”, za: Żygulski Z. jr. 2009, s. 302. Motywy powstania przekazu (poświadczenie autentyczności „relikwii”) nakazują ostrożność w kwestii jego wiarygodności. Uzasadnione wątpliwości względem autentyczności samej czaszki podnoszono w literaturze często, m.in. w: Dzierżykray-Rogalski T. 1983, s. 427–428; Ziejka F. 2007, s. 611.

²⁵ Hoffmanowa K. 1833, s. 114–115. Relacja powstała ewidentnie pod wpływem zachowanych w Zwoleniu epitafiów (stąd opinia o złożeniu w grobowcu Piotra z Sycyny, faktycznie spoczywającego w Krakowie). Nic nie wskazuje, by autorka schodziła do grobowca.

Także przekazy o opróżnieniu grobowców, późne (1880, 1897) i pośrednie, ale — w kwestii liczby trumien wyniesionych w 1830 r. spod kaplic — powszechnie uznawane za wiarygodne, w rzeczywistości są tylko zniekształconym odbiciem publikacji J. Gackiego. Szczególnie czytelne jest to w relacji Konrada Prószyńskiego (14 trumien w kaplicy Kochanowskich, 28 w kaplicy Owadowskich)²⁶, ale i późniejsze świadectwo ks. Antoniego Rudzkiego (16 trumien w kaplicy Kochanowskich) można uznać za echo pracy wydanej w 1869 r.²⁷

Także podjęte w latach osiemdziesiątych XX w. poszukiwania szczątków usuniętych w 1830 r., mające głównie symboliczny wymiar²⁸, nie mogły wzbogacić wiedzy o funkcjonowaniu nekropolii. Wykopaliska prowadzone od kwietnia do października 1982 r. pod kaplicą Kochanowskich oraz w zabudowanej w 1901 r. kaplicą przedpogrzebową północno-zachodniej części dawnego cmentarza przykościelnego — wskazywanej od schyłku XIX w. jako domniemane miejsce złożenia szczątków ekshumowanych z krypt²⁹ — ujawniły pojedyncze kości 11 osób na pierwszym stanowisku oraz masowy grób kryjący co najmniej 127 szkieletów na drugim³⁰. Nie podejmowano poważnych prób identyfikacji³¹ ani datowania szczątków, uzasadniając ich duże nagromadzenie w mogile prawdopodobnym przemieszaniem materiału kostnego z obu krypt i cmentarza parafialnego³².

II. *Zwoleńska liber defunctorum i jej wartość źródłowa*

Objęta lata 1695–1800 *Liber seu [metrica] defunct[orum]*, której zawartość stanowi podstawę źródłową poniższych rozważań, to najstarsza księga zgonów (przypuszczalnie jedyna księga tej serii prowadzona w okresie staropolskim³³) zachowana w zwoleńskim archiwum parafialnym. Od końca XIX w. uznawana za zaginioną³⁴, po odzyskaniu w 2013 r. została zdigitalizowana i – wraz z większością zasobu miejscowych metrykaliów z XVI–XIX w. — udostępniona zainteresowanym³⁵.

Stan zachowania źródła należy ocenić na dość dobry. Z uwagi na brak oprawy, na początku i końcu tomu występują luźne, silniej uszkodzone karty. Poza oberwaniem fragmentu pierwszej oraz brakiem dwóch (zawierających wpisy z okresu marzec–czerwiec 1699 i marzec–maj 1800), księga jest jednak kompletna i obejmuje 156 kart paginowanych — z błędami³⁶ — od

²⁶ Promyk K. [Prószyński K.] 1884, s. 82.

²⁷ Wiśniewski J. 1913, s. 190.

²⁸ Prace podjęto „[...] w celu przeniesienia prochów Jana-poety i rodziny Kochanowskich w miejsce pierwotnego spoczynku w krypcie kaplicy kościoła parafialnego”, MJK, Protokół dot. poszukiwania prochów poety Jana i rodziny Kochanowskich. Odbitka z oryginału przekazanego zwoleńskiej parafii, nlb. (Protokół z 10 VI 1982, s. 1); Skała A. 2013, s. 75.

²⁹ ApZ, Księga pism starych parafii Zwoleń, s. 112; Promyk K. [Prószyński K.] 1884, s. 82; Wiśniewski J. 1913, s. 190.

³⁰ MJK, Protokół dot. poszukiwania prochów poety Jana i rodziny Kochanowskich. Odbitka z oryginału przekazanego zwoleńskiej parafii, nlb. (Protokół z 10 VI 1982, s. 1); Dzierżykray-Rogalski T. 1983, s. 433; Palacz T. 1998, s. 92, 94; Skała A. 2013, s. 77.

³¹ Dzierżykray-Rogalski T. 1983, s. 432, 434; Bosek K. 2011, s. 133; Skała A. 2013, s. 77.

³² Dzierżykray-Rogalski T. 1983, s. 432–433; Palacz T. 1998, s. 92.

³³ Księga zgonów z lat 1695–1781 (niezamknięta) była jedyną z tej serii wykazaną podczas wizytacji w 1781 r., BDS, rkps I 1454, s. 860.

³⁴ Księgę z lat 1695–1800 odnotował inwentarz kościelny z 1851 r. W latach sześćdziesiątych korzystał z niej jeszcze ks. J. Gacki („księgi metryczne urodzonych i zaślubionych są tu od 1639 r., a zmarłych od 1680 [!]”). W kolejnym inwentarzu parafialnym, spisany po 1888 r., jako najstarszą księgę zgonów wskazano jednak już tom obejmujący lata 1797–1810. *Nota bene* brakowało wówczas także 3 ksiąg dziewiętnastowiecznych, AP Radom, ZDP-ISR, sygn. 1095, k. 91v; ApZ, Księga Pism Starych parafii Zwoleń, s. 128; Gacki J. 1869, s. 24.

³⁵ Mrozowski R. b.d.

³⁶ Po s. 46–47 następują dwie strony nienumerowane, a dopiero po nich numery 48–49. To samo po s. 50–51 i 227–228. Z kolei s. 155, 274 i 281 występują podwójnie. Odwołania źródłowe w dalszej części arty-

s. 1 do 304. Na wszystkich stronach rękopisu widoczne są zawilgocenia, ślady po zalaniu i liczne odbarwienia, ale wpisy są w większości wyraźne i czytelne.

Pod względem kompletności rejestracji (ciągłości chronologicznej) *Liber seu [metrica]*... nie odbiega od typowego obrazu staropolskich metryk³⁷. W okresie, jaki obejmuje księga (6 V 1695–21 X 1800), największe luki występują w pierwszej połowie XVIII w. Uchybienia w tym zakresie odnotował już ks. Jan Owaniszewicz (28 VIII 1706)³⁸, jednak nie przyczyniło się to do poprawy stanu rzeczy. Zapisów z lat 1706–1713 (V 1705–V 1714) i z roku 1716 brak zupełnie³⁹. Kolejne roczniki są niekompletne, a liczba odnotowywanych zgonów maleje, aż do poziomu kilku rocznie — z 1723 r. jest ich 5, z 1724 — 2, 1725 — 3, 1726 — 4, 1727 — 4, 1728 — 4, 1729 — 4, 1730 — 4, 1731 — 4, 1732 — 5, 1733 — 3, 1734 — 3, 1735 — 3. Skrupulatniejsza rejestracja rozpoczyna się od roku 1744, ale nawet w drugiej połowie XVIII w. jej poziom jest wyraźnie nierówny⁴⁰.

Na przestrzeni przeszło stulecia księgę prowadziło co najmniej 20 osób (tyle zmian charakteru pisma udało się zidentyfikować). Wiadomo, że dokonywanie wpisu przez księdza celebrysa nie było regułą⁴¹ i nie były one wnoszone na bieżąco⁴², ale — jak wskazują na to wieloletnie ciągi rejestrów spisywanych tą samą ręką — akty z notat w protokole⁴³ lub luźnych kart⁴⁴ wnosił do metryki jeden z podległych plebanowi duchownych, specjalnie do tego wyznaczony. Od wykształcenia, doświadczenia i zaangażowania „metrykanta” zależał poziom rejestracji⁴⁵.

Formularz wpisów, w ogólnych ramach określony przepisami kościelnymi, w praktyce zwoleńskiej *Libri seu [metricae]*... charakteryzuje się daleko idącymi różnicami w zakresie poziomu, szczegółowości, a nawet samego przedmiotu rejestracji na przestrzeni kolejnych lat⁴⁶. Aż do lat siedemdziesiątych XVIII w. w księdze zapisywano przede wszystkim datę pogrzebu (*sepultus*). Jedynie w latach 1700 i 1744–1747 notowano zgon (*obiit*), a przez krótki okres w roku 1698 obie daty. Od 1771 r. wpisy przybierają formę *Die ... obiit ... sepultus in ...*, a najbardziej rozbudowane są w latach 1774–1775, gdy prócz zgonu i pogrzebu rejestrowano także datę ostatniej spowiedzi i Komunii Świętej. Zupełnie wyjątkowo ujmowano przyczynę zgonu, podobnie jak zawód (zajęcie), a nawet przynależność stanową zmarłego, którą do 1787 r. odnotowywano niemal wyłącznie w przypadku szlachetnie urodzonych⁴⁷. Miejsce pochówku,

kułu uwzględniają istniejącą (błędną) paginację. W przypadku stron bez paginacji stosowany będzie zapis: „nlb (po s. 47)”, a do stron dubeltowych odpowiednio: „s. 155 (I)” lub „s. 155 (II)”.

³⁷ Zob. Gieysztorowa I. 1979, s. 162; Dworzaczek W. 1979, s. 185, 187.

³⁸ W trakcie kontroli prowadzenia metryk przez podległy kler pleban odnotował — jak świadczą notki na marginesach kart — brak wpisów z ostatnich 3 lat (od 23 II 1703) w księdze zgonów, a w księdze ślubów z 2 lat (od 8 IX 1704), ApZ, LD 1695–1800, s. 33; ApZ, LC 1667–1785, s. 109.

³⁹ Por. Gacki J. 1999, s. 254; Kukło C. 2009, s. 93; Księgi 2011, s. 14.

⁴⁰ Stosunek liczby urodzeń (chrztów) do zgonów, uznawany za jeden z testów kontrolnych kompletności rejestracji metrykalnej, wyliczony sondażowo dla kilku pełnych roczników w dziesięcioletnich interwałach — 1753 (1,48), 1763 (1,63), 1773 (1,78), 1783 (1,23), 1793 (1,14) — dopiero u schyłku stulecia zbliżył się do wzorcowego dla epoki poziomu (1), por. Kukło C. 1991, s. 31–32, 35.

⁴¹ Czytelne jest to zwłaszcza w księdze chrztów, gdzie na jednej stronie tą samą ręką zapisywano chrzty celebrowane przez różnych księży, np. *Ego Blasius Papieski...* (13 VII 1761), *Ego Petrus Musielewicz...* (22 VII 1761) i *Ego Joannes Białkowski* (18 VIII 1761), ApZ, LB 1734–1793, s. 102 i in.

⁴² Prócz przywoływanej już notki pokontrolnej ks. J. Owaniszewicza (por. przyp. 38) świadczy o tym spotykana w metryce wolna przestrzeń na uzupełnienie tekstu (ApZ, LD 1695–1800, s. 38–39, 45, 55) oraz zaburzenie chronologii wpisów (m.in. ApZ, LD 1695–1800, s. 57, 64, 120, 124, 138, 145).

⁴³ Zob. Kukło C. 1991, s. 28. Zwoleńskie metryki chrztów i ślubów z lat 1667–1676 zachowały się w formie brudnopisów i czystopisów, Mrozowski R. b.d.

⁴⁴ Por. Kukło C. 2009, s. 128.

⁴⁵ Kukło C. 2009, s. 128.

⁴⁶ Por. Płaza S. 1975, s. 292–293; Kukło C. 2009, s. 99–101; Rachwał P. 2015, s. 590.

⁴⁷ Księża znający swych parafian mogli pomijać informacje dla nich oczywiste, por. Butkiewicz M. 1987, s. 406.

kluczowe z punktu widzenia niniejszych rozważań, podawano przez krótki okres w 1698 r. i w latach czterdziestych (7 I 1744–28 V 1745), ale w sposób systematyczny dopiero od połowy 1771 r., co zawęży ramy chronologiczne dalszych analiz do lat 1771–1800⁴⁸.

III. Statystyczny obraz pochówków w kaplicach

Podział przestrzeni sepulkralnej parafii wczesnonowożytnej na elitarne wnętrza (podziemia) świątyni i egalitarny, otaczający ją cmentarz⁴⁹, w *Libro seu [metrica]...* manifestuje się typową dla metryk dychotomią wpisów *in caemetario — in monumento/sepulchro (murato)*⁵⁰. Topografia funeralna obu części zwoleńskiej nekropolii nie znajduje już tak jednoznacznego odzwierciedlenia w źródle⁵¹. W przypadku pochówków w kościele, będących przedmiotem poniższych rozważań, prowadzący rejestrację zgonów księży, o ile dookreślali w księdze miejsce spoczynku zmarłego, orientowali je jednak zwykle według patronów kaplic — św. Franciszka lub św. Stanisława. Stosowane przy tym formuły depozycyjne (tab. 1), pomimo pewnych wątpliwości interpretacyjnych⁵², utożsamiać należy z pochówkami bezpośrednio w kryptach kaplic Owadowskich i Kochanowskich⁵³. Próbnym jednoznacznej lokalizacji grobu wymykają się laconiczne zapisy *in sepulchro (murato/templi/ecclesiae)*, ale nic nie wskazuje na praktykowanie w XVIII w. — poświadczonych dla poprzedniego stulecia⁵⁴ — inhumacji w prezbiterium czy nawie. Nawet pochówki *in sepulchro penes capella[m] S[ancitis]s[zi]mi Rosarii*⁵⁵, jak od połowy XVIII w. zwano ołtarz Najświętszej Maryi Panny Różańcowej⁵⁶, można bowiem ostrożnie wiązać z grobem w kaplicy św. Stanisława (Owadowskich)⁵⁷. Dwie krypty odnotowane w wi-

⁴⁸ W okresie od 9 marca 1782 do 24 lipca 1785 r. informacji o miejscu pochówku pozbawione są metryki zgonów dzieci (z nielicznymi wyjątkami), a przez kilka miesięcy roku 1791 (25 I–13 IX) inhumacji w ogóle nie lokalizowano.

⁴⁹ Wyżga M. 2014, s. 446.

⁵⁰ Pochówki na cmentarzach przykościelnych zazwyczaj nie były w żaden sposób fizycznie oznaczane, Kracik J. 1989, s. 172; Wyżga M. 2014, s. 450. Murowane grobowce (2) w pobliżu zwoleńskiego kościoła powstały dopiero w XIX w., ApZ, Księga Pism Starych parafii Zwoleń, s. 124; ApZ, Inwentarz Fundi instrueti Kościoła parafialnego w Zwoleniu sporządzony w 1931 roku, s. nlb.

⁵¹ Zwłaszcza w odniesieniu do mogił na cmentarzu przykościelnym, które dookreślano w księdze jedynie przez krótki okres (7 I 1744–28 V 1745 oraz 23 VI 1771–28 VI 1772) i zawsze za pomocą kierunków świata, nigdy względem innych obiektów („przed drzwiami”, „obok kaplicy” itp.).

⁵² Dariusz Kupisz wyrażał wątpliwości, czy wpisy *in sepulchro sub capella* odnoszą się do grobu w krypcie pod kaplicą, czy w nawie obok kaplicy (Kupisz D. 2016, s. 41–42, przyp. 23).

⁵³ Różnych formuł nie należy wiązać ze sposobem na różnicowanie miejsca pochówku, nie występowały bowiem w tym samym czasie (zamiennie), ale w ciągu chronologicznym: *in sepulchro/monumento (templi) sub capella/sacello S. Francisci/Stanslaj* (1772–1775), *in sepulchro (murato) (capellae/sacelli) S. Francisci/Stanslaj* (1775–1784), *in sepulchro (murato) ad S. Stanislaum/Franciscum* (1786–1799), co sugeruje, że były raczej wyrazem manieri pisarskiej kolejnych „metrykantów” lub drogą do wypracowania ostatecznej postaci metryki.

⁵⁴ W grobie przed wielkim ołtarzem (*sub lapide ante majus altare*) pochowano plebana zwoleńskiego, ks. Jana Ulatowskiego (27 II 1698), ApZ, LD 1695–1800, s. 13. Przestrzeń w prezbiterium była zarezerwowana dla duchownych, por. Gryglewski P. 2002, s. 150.

⁵⁵ Rozalia, c. Walentego Czaińskiego (4 IX 1772) i Franciszek Zagorski (29 III 1773), ApZ, LD 1695–1800, s. 115–116. W tym miejscu należy także lokalizować siedemnastowieczny pochówek Stanisława Koczambowicza (17 IX 1698), który — jak zapisano w metryce — *quiescit in Ecclesia, ante Imaginem Beatissimae*, ApZ, LD 1695–1800, s. 17.

⁵⁶ Zob. Piątkowski S., Szymanek A. 2002, s. 155.

⁵⁷ W protokole wizytacji z 1781 r. lokalizowano ołtarz prebendy różańcowej nieprecyzyjnie — „na boku prawej strony” kościoła, ale jeśli w XIX w. nie nastąpiło jego przemieszczenie, to uszczegółowienie tej wiadomości przynosi inwentarz z 1851 r., gdzie zapisano, że „po prawej ręce Kościoła jest Kaplica Świętego Stanisława [...] i w niej ołtarz tego Ś. Stanisława, a obok tego ołtarz Najświętszej Maryi Panny piękną malarską robotą zrobiony [...] pod tą kaplicą znajduje się grób”, BDS, rkps I 1454, s. 872; AP Radom, ZDP-ISR, sygn. 1095, s. 87.

Tabela 1.

Formuły depozycyjne pochówków orientowanych w zwoleńskich metrykach zgonów z lat 1771–1800 według patronów kaplic — św. Franciszka i św. Stanisława

Table 1.

Deposition formulas of burials identified in the Zwoleń death registers dating from 1771–1800 on the basis of the chapel patron: St. Francis or St. Stanislaus

Użyta formuła	Wezwanie kaplicy	
	S. Stanisłai	S. Francisci
<i>in sepulchro capella</i>	3	6
<i>in sepulchro sacelli</i>	—	1
<i>in sepulchro templo sub sacello</i>	—	1
<i>in monumento sub capella</i>	3	—
<i>in sepulchro</i>	4	3
<i>in sepulchro murato</i>	2	—
<i>in sepulchro murato ad</i>	21	12
<i>in sepulchro templi ad</i>	—	1
<i>in sepulchro ad</i>	—	2
Razem	33	26

Źródło: ApZ, LM 1695–1800. Oprac. własne.

zytacji z 1781 r.⁵⁸ byłyby zatem jedynymi częściami zwoleńskiego kościoła o udokumentowanych dla XVIII w. funkcjach sepulkralnych.

Analiza niemal 2500 metryk⁵⁹ z lat 1771–1800 zapisanych w *Libro seu [metrica]*... pozwoliła zidentyfikować 80 wpisów (ok. 3%) poświęcających 79 pochówków w kościele⁶⁰, w tym — przy 20 inhumacjach o niepewnej bądź nieznannej lokalizacji — co najmniej 33 w kaplicy Owadowskich i 26 w kaplicy Kochanowskich⁶¹ (tab. 2). Roczna ewidencja zgonów wykazuje brak korelacji między liczbą pogrzebów *in sepulchro* a wahaniami ogólnej liczby wpisów wnoszonych do księgi na przestrzeni trzydziestolecia, co świadczy o większej skrupulatności księży w rejestracji zgonów elity⁶² i przemawia na korzyść przedstawionych danych⁶³. Przeciętne obłożenie kościelnych grobów można zatem oszacować na poziomie blisko 3 (2,63) trumien na rok.

⁵⁸ „Grobów dwa, murowanych, sklepionych, jeden pod kaplicą Ś[więtę]o Stanisława, drugi pod kaplicą Ś[więtę]o Franciszka”, BDS, rkps I 1454, s. 852.

⁵⁹ Liczba wpisów nie jest tożsama z liczbą odnotowanych zgonów, nie uwzględnia bowiem przypadków podwójnej rejestracji jednego pogrzebu (np. Kajetan, s. Kazimierza i Franciszki z Płochockich Obuchowiczów — 28 V 1783 oraz 22 XII 1783) bądź pochówków „mnogich” notowanych w jednej metryce (np. bliźnięta Mateusz i Brygida, dzieci Marcina i Klary Gruszczyńskich *vel* Gruszczyńskich — 2 IX 1771, czy Rozalia Olexiak i jej kilkunastoletni syn Adam — 2 I 1772), ApZ, LD 1695–1800, s. 113, 158, 161–162. Opracowanie pełnej statystyki zgonów parafii Zwoleń (pochówków na cmentarzu) wykracza poza ramy podejmowanego zagadnienia.

⁶⁰ W dalszych rozważaniach pominięto „pierwszy” pochówek Kajetana Obuchowicza (zob. wyżej).

⁶¹ Uzyskane wyniki odbiegają od podawanych przez J. Gackiego 15 pochówków w kaplicy Kochanowskich i 28 w kaplicy Owadowskich. Uderza przy tym zwłaszcza zanizona w dawnych szacunkach liczba inhumacji w grobie św. Franciszka (15:26), trudna do wyjaśnienia nawet przy zastrzeżeniu, że pleban Jedlni badał krótszy okres (1775–1800), Gacki J. 1869, s. 157.

⁶² Por. Kukło C. 2009, s. 101.

⁶³ Opróżnienie zwoleńskich krypt w XIX w. zamknęło drogę do weryfikacji skrupulatności rejestracji metrykalnej poprzez badania archeologiczne, por. Grupa M. 2016, s. 165.

Tabela 2. Struktura wpisów metrykalnych poświadczających pochówki w zwoleńskim kościele w latach 1771–1800

Table 2. Structure of record entries confirming a burial in the Zwoleń church in the years 1771–1800

Rok	Liczba wpisów w metryce	Wpisy poświadczające pochówki w kościele			
		ogółem	w kaplicy Owadowskich	w kaplicy Kochanowskich	bez dokładnego określenia
1771	36 ^a	— ^c	—	—	—
1772	59	4	3	—	1 ^g
1773	72	1	—	—	1 ^g
1774	83	6	—	1	5
1775	100	5	—	3	2
1776	81	—	—	—	—
1777	38	2	1	1	—
1778	39 ^a	6	4	2	—
1779	21 ^a	2	2	—	—
1780	56 ^a	2	—	2	—
1781	50	2	—	2	—
1782	118	1 ^d	1	—	—
1783	98	2 ^{d e}	—	—	2 ^e
1784	70	1 ^d	—	1	—
1785	77	— ^d	—	—	—
1786	73	4	3	—	1
1787	74	4	2	2	—
1788	80	7	5	—	2
1789	112	3	1	—	2
1790	114	3	2	—	1
1791	87	2 ^f	1	—	1
1792	72	3	3	—	—
1793	95	3	2	1	—
1794	141	3	1	2	—
1795	181	3	—	2	1
1796	107	3	1	1	1
1797	82	2	1	1	—
1798	107	4	—	3	1
1799	115	2	—	2	—
1800	54 ^b	—	—	—	—
Razem	2492	80 ^e	33	26	21

^a W danym roku występują miesiące bez rejestracji zgonów. ^b Dane niepełne — brak stron w księdze, koniec księgi na 21 X 1800 r. ^c Dane niepełne — informacja o miejscu pochówku podawana od 23 VI 1771 r. ^d Dane niepełne — brak informacji o miejscu pochówku dzieci w okresie 9 III 1782–24 VII 1785. ^e Pochówek Kajetana Obuchowicza odnotowany dwukrotnie. ^f Dane niepełne — brak informacji o miejscu pochówku w okresie 25 I–13 IX 1791. ^g Pochówek pod „kaplicą” św. Różańca.

Źródło: ApZ, LD 1695–1800. Oprac. własne.

Stosunkowo wysokie, jak na rozmiary kaplic (5,3 × 5,3 m)⁶⁴, zagęszczenie pochówków w badanym okresie nie odbiega wprawdzie od podobnych obiektów⁶⁵, ale przy ciągłym dopływie zmarłych co najmniej od końca XVII w. aż po początki wieku XIX⁶⁶ musiało się wiązać z sukcesywnym „oczyszczaniem” krypt⁶⁷. Jedyna wzmianka metrykalna o grzebaniu kości (22 IV 1767)⁶⁸ odnosi się niestety raczej do zgromadzonych w ossarium szczątków ekshumowanych z przepełnionego cmentarza⁶⁹. Nie wiadomo natomiast, jak dokładnie gospodarowano przestrzenią w grobowcach (przekładając kości do zajmujących mniej miejsca urn czy translokując je poza świątynię, do zbiorowej, ziemnej mogiły)⁷⁰ ani czy uszanowano przy tym trumny fundatorów, czy też prochy pierwszych Kochanowskich i Owadowskich opuściły kościół na długo przed ekspulsją rzekomych szczątków Jana z Czarnolasu w 1830 r.⁷¹

Chronologia bieżących pochówków⁷² schyłku XVIII w. (tab. 2) — z okresami naprzemiennego (np. 1779–1782), a zwłaszcza wyraźnie nierównomiernego (zwl. 1772, 1788) obciążania krypt, może potwierdzać występowanie czasowych, obiektywnych przeszkód w ich użytkowaniu (przepełnienie⁷³, podmywanie⁷⁴) bądź wskazywać na istnienie subiektywnych przesłanek warunkujących prawo do spoczynku w grobowcu (np. pochodzenie, pozycja społeczno-majątkowa).

Pewne pojęcie o zasadach rządzących podziemiami zwoleńskiej świątyni w badanym okresie daje nawet pobieżny przegląd nazwisk pochowanych weń osób. Lista 79 zmarłych odnotowanych w *Libro seu [metrica]*... obejmuje tylko 38 mian, w tym 13 notowanych wielokrotnie, co sugeruje, że krypty w jakimś stopniu wciąż pełniły funkcję grobowców rodzinnych (68% inhumowanych reprezentowało potencjalnie kilka, kilkanaście rodzin). W zestawieniu tym nie ma nazwisk fundatorów kaplic, za to nie brak plebejskich (np. Szewczyk, Smiesek). Znaczny udział Musielewiczów *vel* Musielowiczów (13), Czaińskich *vel* Czajeńskich (10) i Mikołajczyków (5) wskazuje zaś, że kościelne grobowce były w drugiej połowie XVIII w. przede wszystkim nekropolią mieszczańską.

Rekonstrukcję struktury społecznej osób grzebanych w kaplicach umożliwiają — pomimo częściowej jedynie rejestracji (zob. wyżej) — stosowane w źródle klasyczne łacińskie określenia stanowe (*reverendus*, *magnificus*, *generosus*, *nobilis*, *famatus*, *laboriosus*). Na 79 metryk zgonu będących przedmiotem analizy 24 nie zawierają informacji o pochodzeniu zmarłego,

⁶⁴ Dane dotyczą kaplicy Kochanowskich, zob. Palacz T. 1998, s. 97.

⁶⁵ W krypcie radomskiej kaplicy Marii Magdaleny w latach 1748–1795 pochowano 58 osób, a w jednej z krypt gdańskiego kościoła mariackiego w latach 1599–1688 — 42, Kupisz D. 2016, s. 41–42; Kizik E. 1994, s. 328.

⁶⁶ Wprowadzony w XIX w. nowy formularz rejestracji metrykalnej nie zawierał informacji o miejscu złożenia ciała zmarłego, toteż za ostatni udokumentowany pochówek w obrębie kościoła (kaplic) uznać należy ten sprawiony starości zwoleńskiemu Kanutemu Dłuskiemu (zm. 3 II 1802) upamiętnionemu epitafem wmurowanym w ścianę kaplicy Kochanowskich, Skala A. 2013, s. 40–41.

⁶⁷ Ekstrapolacja danych z ostatniego trzydziestolecia XVIII w. na całe stulecie przynosi niewyobrażalną liczbę 263 trumien potencjalnie złożonych w świątyni. Jak podaje Małgorzata Grupa, w wiejskich parafiach z problemem zapelniających się krypt radzono sobie, składając kolejne trumny jedna na drugiej, w miastach częściej opróżniano przepełnione grobowce, Grupa M. 2016, s. 166–167.

⁶⁸ ApZ, LD 1695–1800, s. 105.

⁶⁹ Por. Wyźga M. 2014, s. 450, 456.

⁷⁰ Wyźga M. 2014, s. 455–457; Kupisz D. 2016, s. 42.

⁷¹ Zob. Ziejka F. 2008.

⁷² Mówienie o chronologii pochówków jest pewnym uproszczeniem, bowiem w źródle rejestrowano przede wszystkim dzień zgonu, a nie pogrzebu. Dane z lat 1774–1775, gdy zapisywano obie daty, wskazują jednak, że między śmiercią a złożeniem do grobu nie upływało zwykle więcej niż 1–2 dni (maksymalnie — 5), ApZ, LD 1695–1800, s. 120–130.

⁷³ W zależności od mikroklimatu panującego w krypcie pełny rozkład (zeszkieletowanie) trwał od kilku do 30 lat, Kizik E. 1994, s. 332–334; Fijałkowski P. 1999, s. 366; Dudziński T. 2016, s. 193.

⁷⁴ Podczas wizytacji w 1781 r. w kościele w Odechowie odnotowano grób „w kaplicy Ś[wię]tej Anny, który dla mokrady zepsuciu podpada”, BDS, rkps I 1454, s. 909.

Tabela 3. Pochodzenie społeczne (stan) pochowanych w kościele w Zwoleniu w latach 1771–1800 (według określeń stosowanych w metrykach)

Table 3. Social status (the estate) of persons buried in the Zwolień church in the years 1771–1800 (according to terminology used in record entries)

Pochodzenie społeczne zmarłego (stan)	Lokalizacja pochówku w kościele			Ogółem
	kaplica Owadowskich	kaplica Kochanowskich	bez dokładnej lokalizacji	
<i>reverendus</i>	—	2	—	2
<i>magnificus</i>	1	—	2	3
<i>generosus</i>	6	6	6	18
<i>dominus</i>	—	2	—	2
<i>nobilis</i>	4	—	1	5
<i>famatus</i>	19 (10)*	16 (9)*	11 (3)*	46 (22)*
<i>laboriosus</i>	3	—	—	3
Razem	33	26	20	79

* Liczba pochówków mieszczańskich obejmuje osoby określone w metrykach mianem *famatus* (ujęte w nawias) oraz zidentyfikowane na podstawie innych metryk.

Źródło: ApZ, LD 1695–1800. Oprac. własne.

17 dotyczy jednak członków najbliższej rodziny (dziecko, współmałżonek) osób chowanych w kryptach jako *famati*. W pozostałych siedmiu przypadkach pomocą służyły inne serie miejscowych ksiąg metrykalnych.

Zastrzeżenia podnoszone względem wartości określeń stanowych w praktyce kancelarii parafialnych⁷⁵ nie mają chyba aż tak istotnego znaczenia w kontekście podstawowego triazu pochowanych (szlachta — mieszczenie — chłopi). Budzący większe wątpliwości *nobiles*, pod którym to tytułem — wobec jego dewaluacji w XVIII w. — może się kryć tak uboga szlachta (zwłaszcza mieszkańcy miast), jak bogate mieszczaństwo⁷⁶, w zwoleńskich metrykach to niemal wyłącznie mieszkańcy wsi: ubodzy posesjonaci bądź zarządcy majątków ziemskich. Przyjęcie na potrzeby dalszych rozważań wynikającego wprost ze źródła obrazu struktury społecznej zmarłych nie będzie zatem, jak się zdaje, dużym uproszczeniem⁷⁷.

W świetle dostępnych danych tylko 28 spośród 79 osób pogrzebanych w kościele u schyłku XVIII w. (35,4%) mogło się legitymować szlacheckim pochodzeniem. Potwierdza się natomiast wstępna teza o kryptach jako mieszczańskim grobowcu — ponad połowę pochowanych

⁷⁵ W przypadku metryk parafialnych „[...] nomenklatura: *magnificus, generosus, nobilis* [...] bywała raczej wyrazem materialnego autorytetu, jakiego zażywał wobec plebana ten czy inny posesjonat, dzierżawca lub nawet wpływowi ekonom pański”, Dworzaczek W. 1959, s. 29, 63.

⁷⁶ Dworzaczek W. 1959, s. 30. Z praktyki zwoleńskiej wskazać można Michała Mirowskiego, który w akcie ślubu z mieszczką nazwany *nobilem* (19 I 1772), w metryce chrztu dziecka określony z żoną mianem *famatis* (11 III 1775), później był już konsekwentnie tytułowany *generosus* (m.in. 19 IX 1789, 10 VII 1794, 10 VI 1795), ApZ, LC 1667–1785, s. 232; ApZ, LB 1734–1793, s. 168, 307; ApZ, LD 1695–1800, s. 234, 248. Z kolei Pawła Czaińskiego, ewidentnego mieszczanina, raz określono mianem *Nobilium* (22 II 1747), ApZ, LB 1734–1793, s. 51.

⁷⁷ Największe zastrzeżenia budzi szlachectwo Piotra Lewickiego ze Strykowic Górnych (zm. 3 II 1782). Nazwisko to w zwoleńskich metrykach nosiła jedynie *laboriosa* Barbara Lewicka z tychże Strykowic, jak Piotr grzebana w kaplicy (zm. 29 II 1788), zapewne tożsama z Barbarą z Szewczyków, żoną Łukasza Kowalczyka (9 VII 1758) *vel* Kowala (8 V 1765, 5 VIII 1775) *vel* Felih (?) (1 IV 1773) *vel* Lewickiego (19 III 1779). Nie wiadomo, czy Piotr i Barbara Lewiccy byli spokrewnieni ani czy ich status społeczny był odmienny, ApZ, LD 1695–1800, s. 148, 185; ApZ, LB 1734–1793, s. 117, 155, 170, 189; ApZ, LC 1667–1785, s. 212.

osób (58,2%) stanowili *famati*. Pośród zmarłych składanych w podziemiach świątyni chłopci i duchowni byli w wyraźnej mniejszości (tab. 3).

Rozkład przedstawionych danych według kaplic wskazuje na nieznacznie większy udział mieszczan w grobie pod św. Franciszkiem (61,5%), niż pod św. Stanisławem (57,6%). Wobec znacznej liczby pochówków o niejasnej lokalizacji do statystyki tej należy jednak podchodzić z ostrożnością. Interującym spostrzeżeniem jest natomiast fakt spoczynku księży zmarłych między 1771 a 1800 r. wyłącznie w kaplicy Kochanowskich, a nielicznych chłopów — Owadowskich.

Tabela 4. Pochodzenie geograficzne (ostatnie miejsce zamieszkania) pochowanych w kościele w Zwoleniu w latach 1771–1800

Table 4. Geographical origin (last place of abode) of persons buried in the Zwoleń church in the years 1771–1800

Ostatnie miejsce zamieszkania zmarłego	Lokalizacja pochówku w kościele			Ogółem
	kaplica Owadowskich	kaplica Kochanowskich	bez dokładnej lokalizacji	
Barycz	—	1	—	1
Grabów	1	1	1	3
Strykowice Błotne	—	—	2	2
Strykowice Górne	2	—	2	4
Sycyna	1	—	—	1
Wola Paciorekowa	4	—	—	4
Wólka Sycyńska	2	—	—	2
Zielonka	1	—	2	3
Zwoleń	22	24	13	59
Razem	33	26	20	79

Źródło: ApZ, LD 1695–1800. Oprac. własne.

O „miejskim” charakterze nekropolii w badanym okresie jeszcze dobitniej świadczy zestawienie pochodzenia (zamieszkania) zmarłych grzebanych w kaplicach (tab. 4). Aż 60 spośród 79 pochowanych w świątyni (75,9%) stanowili mieszkańcy Zwolenia (w tym 11 przedstawicieli szlachty). Zawężenie perspektywy do pochówków o pewnej lokalizacji sugeruje istnienie wyraźniejszego podziału krypt na: „zwoleńską” w kaplicy Kochanowskich (92,3%) i – szerszej otwartą dla parafian z okolicznych wsi — w kaplicy Owadowskich (66,7%). Wśród tych ostatnich najliczniej reprezentowani byli mieszkańcy Woli Paciorekowej i Strykowic Górnych, wsi należących do kolatorów (por. dalej).

Dopełnieniem statystycznego obrazu pochówków może być analiza struktury demograficznej grzebanych, źródłowo osiągalna, choć z lukami, w zakresie podstawowych parametrów — płci i wieku. Braki w materiale źródłowym dotyczą długości życia 4 z 79 zmarłych (5%) — 2 wdów i 2 noworodków⁷⁸ oraz płci jednego z tych dzieci (1,3%), zarejestrowanego w metryce po prostu jako *infans*⁷⁹.

W ogólnej liczbie 79 pochowanych nieznacznie przeważali zmarli płci męskiej (54,4%), płeć jako potencjalne kryterium podziału przestrzeni sepulkralnej nie znajduje jednak potwier-

⁷⁸ Barbara z Żabickich Strzemboszowa podstolina podolska (zm. 9 VI 1775), Marcjanna Smieskowa (zm. 16 I 1779), syn (bez imienia) Michała i Małgorzaty Mirowskich (zm. 5 IX 1781) oraz dziecko (bez imienia) Józefa i Marcjanny Pawłowskich (18 XI 1778), ApZ, LD 1695–1800, s. 126, 139, 147.

⁷⁹ ApZ, LD 1695–1800, s. 139.

Tabela 5.

Struktura wieku i płci pochowanych w kościele w Zwoleniu w latach 1771–1800

Table 5.

The age and gender structure of persons buried in the Zwoleń church in the years 1771–1800

Wiek (w latach)	Lokalizacja pochówku w kościele			Ogółem
	kaplica Owadowskich [m:k]	kaplica Kochanowskich [m:k]	bez dokładnej lokalizacji [m:k]	
1<	1 [1:-]	7 [7:-]	7 [4:3 ^a]	15 [12:3]
1–9	7 [2:5]	9 [3:6]	3 [1:2]	19 [6:13]
10–19	1 [1:-]	1 [1:-]	1 [-:1]	3 [2:1]
20–29	1 [-:1]	3 [-:3]	1 [-:1]	5 [-:5]
30–39	3 [1:2]	2 [1:1]	—	5 [2:3]
40–49	3 [2:1]	—	2 [1 ^a :1]	5 [3:2]
50–59	5 [4:1]	2 [2:-]	1 [-:1]	8 [6:2]
60–69	5 [3:2]	1 [1:-]	3 [2:1]	9 [6:3]
70–79	4 [3:1]	—	1 [1:-]	5 [4:1]
80≥	1 [1:-]	—	—	1 [1:-]
nieznany	2 ^b [-:1]	1 [1:-]	1 [-:1]	4 ^b [1:2]
Razem	33 ^b [18:14]	26 [16:10]	20 [9:11]	79 ^b [43:35]

Uwaga: liczby w nawiasie oznaczają proporcje mężczyzn [m] do kobiet [k].

^a W tym 1 pochówek przy „kaplicy” Różańca Świętego.

^b W tym 1 pochówek dziecka o nieznaney płci.

Źródło: ApZ, LD 1695–1800. Oprac. własne.

dzenia. Rozkład danych według kaplic wskazuje, że w obu kryptach grzebano i mężczyzn/ chłopców i kobiety/dziewczynki, przy czym feminizacja grobu pod kaplicą św. Stanisława była na poziomie 42,4%, a św. Franciszka — 38,5% (tab. 5).

Rozpiętość wiekowa zmarłych grzebanych w zwoleńskim kościele, przy wszystkich zastrzeżeniach dotyczących precyzji rejestracji wieku w księgach metrykalnych⁸⁰, w świetle *Libri seu [metricae]*... obejmowała całe spektrum życia ludzkiego. Najmłodszy w badanej grupie był pięciodniowy noworodek⁸¹, najstarszy — osiemdziesięcioletek⁸². Niemal połowę (49,4%)⁸³ z 79 pochowanych stanowili jednak ludzie młodzi, do 20 roku życia (tab. 5), z przewagą noworodków i niemowląt — 16 (20,2%)⁸⁴ oraz dzieci poniżej 10 lat — 19 (24%). Udział pozostałych grup był dość równomierny, z dominantą w przedziałach 50–59 lat — 8 (10,1%) oraz 60–69 lat — 9 (11,4%). Nie wydaje się, by obraz ten odbiegał od struktury zgonów całej populacji zwoleńskiej parafii. Warto jednak zwrócić uwagę, że przy charakterystycznej dla epoki wysokiej śmiertelności dzieci⁸⁵ i związanego z nią osłabienia więzi emocjonalnej między

⁸⁰ Dworzaczek W. 1959, s. 63.

⁸¹ Błażej, syn Adama i Marcjanny Papieskich (zm. 5 II 1796), ApZ, LD 1695–1800, s. 254. Nie można wykluczyć pochówku młodszych dzieci — zapewne wkrótce po porodzie zmarło chrzczone tylko „z wody” dziecko Michała i Małgorzaty Mirowskich (zm. 5 IX 1781), ApZ, LD 1695–1800, s. 147.

⁸² Stanisław Olszewski (zm. 2 V 1772), ApZ, LD 1695–1800, s. 114.

⁸³ W liczbie uwzględniono dwoje dzieci bez podanego dokładnego wieku.

⁸⁴ W liczbie uwzględniono chrzczone „z wody” dziecko Mirowskich.

⁸⁵ Por. Kuklo C. 1991, s. 162–164.

rodzicami a potomstwem⁸⁶, tak wiele kilkulatków, niemowląt, a nawet noworodków zostało wyróżnionych pochówkiem w krypcie.

Według M. Grupy w okresie wczesnonowożytnym nie wydzielano odrębnej przestrzeni sepulkralnej przeznaczonej dla dzieci⁸⁷. Zwoleńska praktyka grzebania dorosłych i małoletnich w jednym grobowcu zdaje się być tego potwierdzeniem (tab. 5), wyraźna nadreprezentacja zmarłych przed 20 rokiem życia w kaplicy Kochanowskich (69,2%) sugeruje natomiast jej bardziej „dziecięcy” charakter. Zwłaszcza, że wśród zaledwie 8 dorosłych pogrzebanych w krypcie pod nią były 3 młode kobiety, których śmierć wiązać można z ciążą i porodem⁸⁸. Z uwagi na wysoką liczbę zmarłych o niepełnej lokalizacji pochówku należy jednak zachować ostrożność w formułowaniu ostatecznych wniosków.

IV. Kategoryzacja chowanych w kryptach

Kościelne krypty, które — jak w Zwoleniu — nie utrzymały ściśle rodowego lub korporacyjnego charakteru, były otwarte dla wszystkich zdolnych wnieść odpowiednią (wysoką) opłatę⁸⁹. Stan zachowania źródeł wyklucza rekonstrukcję struktury majątkowej zwoleńskich parafian, pozwala natomiast na kategoryzację zmarłych wedle odpowiadających w jakimś stopniu stratyfikacji społecznej grup wskazywanych jako szczególnie uprawnione do pochówku w kościele⁹⁰.

1. Kolatorzy

Zakres pierwotnego *iuris cryptae* w rodowych kaplicach, w warstwie ideowej wyznaczany przez ich funkcje manifestacyjne⁹¹, w sensie formalnym opierał się na prawie patronatu⁹² i — w zależności od jego formy — obejmował fundatora i jego potomków (*ius patronatus gentilitium*) lub prawnych następców dziedziczących określone dobra ziemskie (*ius patronatus hereditarium*)⁹³. Rola mauzoleów jednak słabła, a nawet zanikała wraz z wymieraniem, ubożeniem czy migracją rodzin uprawnionych do pochówku⁹⁴.

Mikołaj z Sycyny Kochanowski zapisał kolatorstwo zwoleńskiej kaplicy św. Franciszka „[...] krewnym [fundatora] z linii ojczystej najbliższym, mianowicie temu, kto z płci męskiej dziedziczyć będzie część zeznawającego [w Sycynie]. A jeśliby [...] ta część [...] przeszła do innego plemienia [...] patronat [...] przejmą dwaj z rodziny Kochanowskich, mężczyźni, najbliżsi krewni z linii ojczystej zeznawającego. Gdyby zaś linia ojcowska po mieczu wygasła, tedy dwaj z tej rodziny godnością i urzędem w Rzeczypospolitej zaszczytzeni, a to według stopni, lub gdyby nie było dostojników, dwaj wiekiem starsi. [...] Jeżeliby wreszcie imię Kochanowskich w linii męskiej wygasło [...] zeznawający stanowi kollatorem tego obcego, kto jego części w Sycynie będzie właścicielem”⁹⁵. Zawierając tak liczne klauzule warunkowe, kasztelan zawichojski nie mógł się spodziewać, że już po półwieczu gniazdo sycyńskiej linii Kochanowskich wyjdzie z ich rąk (1684), a w początkach XVIII w. ta część rodziny wygaśnie⁹⁶ i dojdzie do kry-

⁸⁶ Bartnicka K. 1992, s. 40–42, 46–47; Rolnik D. 2009, s. 68.

⁸⁷ Grupa M. 2016, s. 166–167, 170.

⁸⁸ Petronela Chynowska zmarła (1 IV 1775) wkrótce po urodzeniu córki Petroneli Mechtyldy (31 III 1775), a Marianna Rudnicka (14 IV 1797) po narodzinach syna Wojciecha (chrz. 12 IV 1797). Przyczyna śmierci dwudziestoletniej Franciszki Lutomińskiej (zm. 2 X 1799) nie jest znana, ApZ, LD 1695–1800, s. 125, 266, 292; ApZ, LB 1734–1793, s. 169; ApZ, LB 1794–1807, s. 392.

⁸⁹ Grupa M., Nowosad W. 2018, s. 291.

⁹⁰ Kizik E. 1994, s. 328, 338; Kowalski W. 2008, s. 72–73; Wyźga M. 2014, s. 446.

⁹¹ Kracik J. 1989, s. 166; Gryglewski P. 2002, s. 165.

⁹² Krasny P. 1992, s. 27.

⁹³ Zob. Szady B. 2003, s. 31.

⁹⁴ Por. Grupa M., Nowosad W. 2018, s. 290.

⁹⁵ AP Radom, HPZ, sygn. 1360, nlb. (zał. K) (tekst łaciński); Gacki J. 1869, s. 134 (polskie tłumaczenie).

⁹⁶ Kupisz D., Kozdrach M. 2018, s. 137, 139.

zysu rodowej fundacji. Wprawdzie wizytacja parafii zwoleńskiej z 1711 r. wykazała w kaplicy jeszcze — choć już bezosobowo — *Iuris vero Patronatus Magnificorum Korwin de Sycyna Masculini sexus Kochanowskich*⁹⁷, jednak zaledwie 4 lata później miejscowy pleban, ks. Jan Owani-szewicz, instytuował się na prebendę *ex iure devolutivo*⁹⁸, a więc wobec braku odzewu ze strony patrona⁹⁹. Wydaje się, że do uznania prawa patronatu za wygasły ostatecznie nie doszło, skoro w kolejnych latach prebendą zarządzali komendarze¹⁰⁰, ale nie są znane próby jego podjęcia czy korzystania z *iuris cryptae* przez Kochanowskich żyjących w drugiej połowie XVIII w.¹⁰¹

Patronat kaplicy Owadowskich, w akcie erekcji ograniczony do potomków fundatorki „w linii ojczystej i macierzystej, tak w płci męskiej, jak żeńskiej”¹⁰², w przeciwieństwie do prebendy św. Franciszka był — jak pokazują kolejne wizytacje z XVIII w. — realizowany, choć zaobserwować można dokonującą się w czasie zmianę jego charakteru z osobowego (*gentilitium*) na dziedziczny (*hereditarium*), a przynajmniej mieszany (*mixtum*). W 1711 r. kolatorem był starosta wieluński Andrzej Olszowski *quinto gradu a M[a]g[ni]f[i]ca fundatrice pronepotis*¹⁰³, 10 lat później, już po wygaśnięciu tej linii potomków Zuzanny Wołuckiej, wizytator przyznawał jednak prawo patronatu nieznanemu bliżej łowczemu sieradzkiemu Stanisławowi Olszowskiemu, tytułem dożywotniej posesji Strykowic¹⁰⁴. Wieś, pozostająca w rękach późniejszego miecznika chęcińskiego co najmniej do 1744 r.¹⁰⁵, w połowie stulecia przeszła — zapewne w drodze regulacji posagowych między Granowskimi a Strzemboszami — na osobę żonatego z Wiktoria Granowską (praprawnuczką Wołuckiej) chorążego raciańskiego Antoniego Strzembosza. Prezentując prebendarzy w kolejnych latach, małżonkowie występowali więc jako krewni fundatorki i posiadacze obciążonych przez nią dóbr¹⁰⁶.

Późniejszy kasztelan sierpski w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych zamieszkiwał Strykowice Górne, jak świadczą metryki chrztów¹⁰⁷ i zgonów jego dzieci¹⁰⁸. Brak rejestracji miejsc pochówku w tym okresie nie pozwala jednak jednoznacznie potwierdzić korzystania przez rodzinę z *iuris cryptae* w kaplicy Owadowskich¹⁰⁹. W kolejnych latach, w związku z przeprowadzką Antoniego Strzembosza w Płockie, gdzie prowadził ożywioną działalność polityczną¹¹⁰, jego

⁹⁷ ApZ, Compendium Iurium et Documentorum Ecclesiae Zwolinensis, k. 4v.

⁹⁸ ApZ, Compendium Iurium et Documentorum Ecclesiae Zwolinensis, k. 5v-6.

⁹⁹ Szady B. 2003, s. 122.

¹⁰⁰ Komendarzem był m.in. Błażej Papiński, BDS, rkps I 1454, s. 874.

¹⁰¹ Ostatnią przedstawicielką rodziny złożoną w krypcie mogła być Katarzyna z Bartoszewskich, wdowa po Adamie z Sycyny Kochanowskim, która w 1702 r. miała zapisać w testamencie dyspozycję: „aby jej ciało spoczywało wespół z małżonkiem w grobie Kochanowskich, pod kaplicą św. Franciszka”, za: Gacki J. 1869, s. 144. Nie udało się odnaleźć oryginału testamentu i zweryfikować nieścisłości w chronologii podawanej przez J. Gackiego — Adam Kochanowski ożenił się z Katarzyną Bartoszewską dopiero w 1705 r., Kupisz D., Kozdrach M. 2018, s. 137–138.

¹⁰² W przypadku wygaśnięcia rodziny patronat miał przejść na oficjała radomskiego, Gacki J. 1869, s. 153.

¹⁰³ ApZ, Compendium Iurium et Documentorum Ecclesiae Zwolinensis, k. 3.

¹⁰⁴ ApZ, Compendium Iurium et Documentorum Ecclesiae Zwolinensis, k. 6; Sławiński T. 2016, s. 134, 180.

¹⁰⁵ ApZ, LB 1734–1793, s. 38–39. Zmarł po 1754 r., Urzędnicy. 1993, s. 27.

¹⁰⁶ BDS, rkps I 1454, s. 874; Gacki J. 1869, s. 157.

¹⁰⁷ Piotr Aleksander Stanisław (chrz. 30 III 1757), Łucja Wiktoria Katarzyna Anna (chrz. 9 I 1762), Kazimierz Erazm Józef Michał (chrz. 11 V 1766), ApZ, LB 1734–1793, s. 85, 104, 122.

¹⁰⁸ Tadeusz (zm. IX 1752), Bernard (zm. 13 VIII 1754), Stanisław Kostka Józef Konstanty (zm. 20 VII 1756), Anna Magdalena (zm. 29 VII 1756), Aleksander (zm. 2 III 1758), ApZ, LD 1695–1800, s. 77, 80, 82, 85.

¹⁰⁹ Wcześniejsze pochówki kolatorów w tej krypcie nie są pewne, zwłaszcza że Olszowscy posiadali rodową kaplicę przy farze w Wieluniu, Sławiński T. 2016, s. 133; Gryglewski P. 2002, s. 228.

¹¹⁰ Filipczak W. 2009, s. 33, 48–49. Dziedziczył Kęczewo (par. Lipowiec Kościelny), Regestr 2006, s. 519.

więzi z przedmiotem patronatu musiały ulec rozluźnieniu¹¹¹. Sam spoczął po śmierci (30 III 1788) w klasztorze bernardynów w Ratowie¹¹².

Z realizacją przywilejów patronackich chorążego raciąskiego wiązać można pochówek podstoliny podolskiej Barbary z Żabickich Strzemboszewej (zm. 9 VI 1775)¹¹³, poświadczony w *Libro seu [metrica]*... jako inhumacja w kościele, choć bez wskazania dokładnej lokalizacji. Jest to jednocześnie jedyny w badanym okresie udokumentowany pogrzeb „kolatorski” w Zwoleniu.

2. Okoliczni posesjonaci

Elitarny charakter kościelnych krypt, wynikający z bliskości relikwii świętych i ciągłości nabożeństw, a w przypadku kaplic strukturalnego (architektonicznego) oddzielenia przestrzeni sepulkralnej¹¹⁴ i jej ograniczonej pojemności, predestynował krypty do roli szlacheckiej nekropolii. Pochówek w świątyni parafialnej nie był jednak dla szlachty ani szczególnie pożądany (preferowano pogrzeby w klasztorach)¹¹⁵, ani oczywisty (pomimo przymusu parafialnego), gdy — jak w przypadku Zwolenia (por. tab. 6) — okoliczne majątki dzierżyli ziemianie, własnością bądź aktywnością związani z innymi terenami.

Należący do elity politycznej i majątkowej Rzeczypospolitej schyłku XVIII w. generał małopolski Hieronim Wielopolski (posiadacz Baryczy, Sycyny i Wólki Szelażnej) oraz jego bliski powinowaty i spadkobierca (Baryczy), starosta krakowski i solecki Ignacy Przebendowski, rezydowali głównie w swych warszawskich pałacach, a — jeśli za miarę osobistego zainteresowania dobrami przyjąć częstotliwość występowania na kartach metryk w charakterze świadków¹¹⁶ — w okolicach Zwolenia raczej nie bywali i z tamtejszym kościołem nie mieli wiele wspólnego¹¹⁷. O związkach Strzemboszów z Mazowszem była już mowa. Życie Mężęńskich (dziejców Strykowic Błotnych i części Grabowa) toczyło się z kolei wokół majątku Suchodoły na Lubelszczyźnie¹¹⁸ i mimo że okresowo pojawiali się w swych dobrach w województwie sandomierskim¹¹⁹, to miarą ich ograniczonej więzi z nimi była sprzedaż dziedzicznego od XVII w. Czarnolasu (1760)¹²⁰. Wprawdzie od lat siedemdziesiątych działał na tym terenie Józef Mężęński, ale jego energia skupiała się na Tymienicy i Zajączkowie (par. Ciepeliów i Chotcza)¹²¹.

Pośród miejscowych (*sensu stricto*) posesjonatów swych zmarłych w kościele zwoleńskim grzebali Burdziccy, choć protoplasta „radomskiej” linii rodziny¹²² — starosta sokolecki Franciszek Burdzicki, od 1757 r. zastawny posiadacz połowy Grabowa¹²³, jako człowiek związany z Lubomirskimi z Janowca¹²⁴ spoczął po śmierci (1 IV 1766) w Kazimierzu Dolnym¹²⁵. W ostat-

¹¹¹ Grupa M., Nowosad W. 2018, s. 290–291.

¹¹² Gazeta Warszawska. 1788, nlb.

¹¹³ ApZ, LD 1695–1800, s. 126.

¹¹⁴ Gryglewski P. 2002, s. 149, 157–161.

¹¹⁵ Kowalski W. 2008, s. 71; Wyżga M. 2014, s. 447; Kupisz D. 2016, s. 47–48.

¹¹⁶ Kozdrach M. 2014b, s. 151–152.

¹¹⁷ Hieronim Wielopolski miał do dyspozycji m.in. zamek w Pieskowej Skale, dwór w Oborach, pałac w Warszawie (ul. Elekoralna), dworek na Szulcu oraz pałac w Krakowie (zw. Barany). Z kolei Ignacy Przebendowski po sprzedaży dóbr leżących w odpadkach od Korony po pierwszym rozbiórce Prusach zamieszkał, jako poczmistrz generalny, w budynku dyrekcji poczty na Krakowskim Przedmieściu, Testamenty. 1997, s. 183–185; Dygdała J. 1985.

¹¹⁸ W 1734 r. w Suchodolach planowano wesele chorążanki żytomiejskiej Zofii Mężęńskiej z Adamem Peretyatkiewiczem, łowczym inflanckim i sędzią grodzkim nowogrodzkim, AP Lublin, CLR, sygn. 325, k. 940–941. Zob. też Materiały. 2001, s. 357–359.

¹¹⁹ M.in. ApZ, LB 1734–1793, s. 104, 123, 206.

¹²⁰ AP Radom, HPZ, sygn. 1222, nlb. (zał. E).

¹²¹ IH PAN, PSHG Kartoteka, hasło: Tymienica (2); Złomska M. 1975, s. 516.

¹²² Herbarze nie notują wcześniejszych dziejów Burdzickich h. Syrokomla, Boniecki A. 1900, s. 252; Uruski S. 1905, s. 85.

¹²³ AP Radom, HPZ, sygn. 1230, nlb. (zał. E).

¹²⁴ Kozdrach M. 2014a, s. 113–114; Kozdrach M. 2020, s. 133–134.

¹²⁵ ApJ, LD 1758–1797, s. 41.

Tabela 6. Wsie szlacheckie w parafii Zwoleń i ich posiadacze w ostatnim ćwierćwieczu XVIII w.

Table 6. Small-nobility villages in the Zwoleń parish and their owners in the last quarter of the eighteenth century

Wieś	1775	1783	1789/90	1801
Paciorkowa Wola	Wolski	b.d.	Wolscy	Józef Olechowski
	Wysocki		Antoni Wysocki	Józef Brzeźnicki
	Wysocki			
	Antoni Strzembosz chorąży raciążski	Antoni Strzembosz kasztelan sierpski	Wiktoria Strzemboszowa kasztelanowa sierpska	Bernard Zawisza
Strykowice Górne	Antoni Strzembosz chorąży raciążski	Antoni Strzembosz kasztelan sierpski	Wiktoria Strzemboszowa kasztelanowa sierpska	Franciszek Strzembosz
Strykowice Błotne	Mężęńscy podstolice mściślawscy	Mężęński	Józef Mężęński	Wojciech Gołuchowski
Grabów	Mężęńscy podstolice mściślawscy	Mężęński	Józef Mężęński	Andrzej Burdzicki
	Franciszka Burdzicka starościna sokolecka	Burdzicki	Andrzej Burdzicki	
Barycz	Hieronim Wielopolski generał małopolski	Ignacy Przebendowski starosta krakowski	Ignacy Przebendowski	Urszula Przebendowska
Sycyna	Hieronim Wielopolski generał małopolski	Jakub Wierzbowski	Kazimierz Olechowski	Kazimierz Olechowski
Wólka Szeleżna	Hieronim Wielopolski generał małopolski	klasztor i kolegium warszawskie pijarów	klasztor i kolegium warszawskie pijarów	Adam Morski

Źródło: IH PAN, PSHG, Kartoteka; Protokół ofiary. 1996, s. 257; Słownik. 2015. Oprac. własne.

nim ćwierćwieczu XVIII w. z krypt w Zwoleniu korzystali jednak jego potomkowie gospodarujący w Grabowie — najpierw, w okresie dożywania matki, Kazimierz¹²⁶, który w kaplicy Kochanowskich pochował syna Tomasza Jana (30 VII 1775)¹²⁷, a po działach majątkowych między braćmi (1782)¹²⁸ Andrzej, grzebiący w świątyni swych synów — Symeona (zm. 22 XI 1796) i Telesfora (21 I 1798)¹²⁹.

Pochówek miecznika braclawskiego Jakuba Wierzbowskiego (zm. 6 VII 1786)¹³⁰, posiadacza Sycyny, ale w regionie *hominus novi*¹³¹, w dodatku raczej nierezydującego, uznać należy

¹²⁶ W zwoleńskich metrykach notowany w Grabowie co najmniej od 1771 r., zob. ApZ, LB 1734–1793, s. 144, 167, 176, 181.

¹²⁷ ApZ, LD 1695–1800, s. 127.

¹²⁸ AP Radom, HPZ, sygn. 1230, nlb. (zał. F).

¹²⁹ ApZ, LD 1695–1800, s. 262, 272.

¹³⁰ W metryce określony miecznikiem wrocławskim (*vratislaviensis*)!, ApZ, LD 1695–1800, s. 175.

¹³¹ Sycynę objął dopiero w 1779 r., AP Radom, HPZ, sygn. 1360, nlb. (zał. NN).

za próbę legitymizacji władztwa rodziny nad majątkiem objętym roszczeniami¹³². Inhumacja w kaplicy Owadowskich wskazuje jednak, że kolejni właściciele wsi nie podnosili kwestii patronatu nad kaplicą Kochanowskich.

Z grobu pod św. Stanisławem korzystała też uboga, bezkniecia szlachta z Woli Paciorkowej¹³³. W latach 1771–1800 w krypcie tej pochowano Jadwigę Wolską (zm. 23 I 1772), Teresę (zm. 14 II 1792) i Antoniego (zm. 9 I 1793) Wysockich oraz Wiktorię, córkę Józefa i Zofii z Wysockich Leszewskich (zm. 16 XI 1790)¹³⁴.

3. *Szlacheccy zarządcy dóbr*

Wobec nieobecności właścicieli szlachecki mikroświat zwoleńskiej parafii schyłku XVIII w. tworzyli w dużej mierze zarządcy majątków (administratorzy, ekonomowie), którzy zresztą pochodzeniem ani stylem życia nie odstawali od okolicznych, drobnych posesjonatów¹³⁵. Czy to jako *alter ego* swych panów¹³⁶, czy — przynajmniej z perspektywy lokalnej społeczności — przedstawiciele elity¹³⁷ korzystali też w jakimś wymiarze z prawa do pochówku w kościelnych kryptach.

W gronie znanej z *Libri seu [metricae]*... szlachty grzebanej w zwoleńskich kryptach wskazać można¹³⁸ poczet zarządców (tytułowanych zamiennie administratorami i ekonomami) trzymanej przez warszawskich pijarów Zielonki. Pierwszym z nich był, złożony zapewne w kaplicy Owadowskich (*in sepulchro penes capellam S[anctis]S[i]mi Rosarii*), Franciszek Zagorski (zm. 29 III 1773)¹³⁹. Kolejny, Józef Pawłowski¹⁴⁰, *in sepulchro S. Stanislai* pogrzebał swe nieznane z imienia dziecko (zm. 18 XI 1778)¹⁴¹, ostatni zaś — Wawrzyniec Frączkiewicz, chował w świątyni syna Józefa (zm. 29 VII 1795)¹⁴².

Kazimierz Obuchowicz, którego dwaj synowie — Stanisław (zm. 27 I 1786) i Kajetan (22 XII 1783) — spoczęli w podziemiach kościoła¹⁴³, określony w metryce lakonicznie zarządcą (*commisarii*) zajmował się zapewne starostwem zwoleńskim¹⁴⁴. Ekonomem tej królewskiej był Michał Zbytniewski (Zbydniewski), ojciec grzebanego w kaplicy Kochanowskich Pawła Antoniego (13 VI 1774)¹⁴⁵.

Jan Michalski, zmarły w Zwoleniu (27 VI 1788) i pogrzebany w kaplicy Owadowskich¹⁴⁶, to być może dawny administrator szlacheckiej Baryczy¹⁴⁷. Zarządcą Strykowic Błotnych był

¹³² Por. Grodziski S. 1963, s. 64–65; Przyboś K. 1981, s. 30. O złożonej sytuacji prawno-własnościowej Sycyny w XVII–XVIII w. zob. Kupisz D. 2000, s. 10–12.

¹³³ W źródłach podatkowych z 1775 i 1790 r. w Paciorkowej Woli prócz części Strzemboszów odnotowano dwa dworki (1 dym każdy) należące do Wolskich i Wysockich, IH PAN, PSHG, Kartoteka, hasło: Wola Paciorkowa (3–4).

¹³⁴ ApZ, LD 1695–1800, s. 114, 212, 220, 224.

¹³⁵ Por. Makowska A. 1979, s. 319–322, 335.

¹³⁶ Por. Augustyniak U. 2001, s. 193.

¹³⁷ Dworzaczek W. 1959, s. 63; Kozdrach M. 2014a, s. 110; Kozdrach M. 2020, s. 133–135.

¹³⁸ Często dzięki konfrontacji z zapiskami metryk pozostałych serii.

¹³⁹ ApZ, LD 1695–1800, s. 116. W metryce zgonu bez funkcji. Jako *economus* bądź *administrator* (*administratrix*, gdy notowana żona) w księdze chrztów, ApZ, LB 1734–1793, s. 145 (25 VII 1771), 146 (14 IX 1771), 155 (19 III 1773).

¹⁴⁰ Z tytułem *administratrix* odnotowano w 1777 r. nieznaną z imienia Pawłowską, ApZ, LB 1734–1793, s. 182.

¹⁴¹ ApZ, LD 1695–1800, s. 139.

¹⁴² ApZ, LD 1695–1800, s. 250. Z tytułem m.in. ApZ, LB 1734–1793, s. 224 (15 VI 1784), 284 (1 VII 1787), 295 (18 VII 1788).

¹⁴³ ApZ, LD 1695–1800, s. 158, 161–162, 172.

¹⁴⁴ Przez analogię do wcześniejszych „komisarzy”, np. Andrzeja Nazarewicza, subdelegata grodzkiego radomskiego i komisarza starostwa zwoleńskiego (22 I 1760), Księgi. 1970, s. 262.

¹⁴⁵ ApZ, LD 1695–1800, s. 120. Z tytułem *oconomus zwolenensi* notowany od początku lat siedemdziesiątych, ApZ, LB 1734–1793, s. 146 (14 IX 1771), 148 (12 I 1772), 150 (28 V 1772), 182 (7 X 1777).

¹⁴⁶ ApZ, LD 1695–1800, s. 187.

¹⁴⁷ Jako *administratrix in Barycz* odnotowana została jedynie Katarzyna Michalska (27 IX 1772), ApZ, LB 1734–1793, s. 152.

Wojciech Szkodziński¹⁴⁸, który w kościele pochował córkę Helenę (zm. 12 XII 1774)¹⁴⁹. Ze szlachty administrującej okolicznymi dobrami wywodził się prawdopodobnie Teodor Rudnicki¹⁵⁰. Poprzez służbę i małżeństwo z Marianną Chrzastowską (27 VIII 1787)¹⁵¹ w latach osiemnastu- siątych związany był jednak z kluczem ilżeckim biskupów krakowskich i nie wiadomo co u schyłku XVIII w. robił w Zwoleniu ani czemu w kaplicy Kochanowskich spoczęli jego żona (zm. 14 IV 1797)¹⁵² i syn (zm. 5 VIII 1798)¹⁵³.

Pogrzebani w kaplicach przedstawiciele stanu szlacheckiego to przypuszczalnie też domownicy okolicznych dworców¹⁵⁴. Niemniej sam klejnot, jak świadczą liczne przykłady, nie gwarantował pochówku w podziemiach kościoła. Krypty zamknięte były, co oczywiste, dla dzieci nieślubnych¹⁵⁵, ale też chrzczonych jedynie „z wody”¹⁵⁶ czy osób zmarłych nagłą śmiercią (*repentina morte*), a więc bez ostatniego namaszczenia¹⁵⁷. Z czynników pozareligijnych decydowały zaś chyba względy ekonomiczne — na cmentarz trafiała szlachta o niskim statusie (np. prości żołnierze)¹⁵⁸, w tym zdeklasowani ex-posesjonaci, nawet jeśli rodzina do tej pory grzebana była w świątyni¹⁵⁹. Nie wszyscy herbowni mogli skutecznie konkurować o miejsce w przepelnionych grobowcach z elitami mieszczańskimi (zob. dalej).

4. Duchowni

Szczególne prawo do pochówku w podziemiach kościoła mieli księża. Do ukształtowanej w średniowieczu tradycji grzebania duchownych we „własnej” świątyni¹⁶⁰ w siedemnasto- i osiemnastowiecznym Zwoleniu podchodzono wręcz dogmatycznie, jak świadczą przykłady z przełomu stuleci. O ile pleban, i ex-dziekan, zwoleński ks. Jan Ulatowski (zm. 26 I 1698) pochowany został — jako *ordinarius loci* — przed wielkim ołtarzem (*sub lapide ante majus altare*)¹⁶¹, to kolejni prebendarze kaplicy Owadowskich — ks. Mikołaj Broszczyński (zm. 5 III 1698) i ks. Mikołaj Musielewicz (zm. 11 IV 1720) — spoczęli w „swojej” krypcie (św. Stani-

¹⁴⁸ ApZ, LB 1734–1793, s. 146 (3 XI 1771).

¹⁴⁹ ApZ, LD 1695–1800, s. 123. Co ciekawe, sam Szkodziński po śmierci (9 IV 1777) spoczął na cmentarzu, być może z racji przepelnienia krypt — w latach 1774–1775 pochowano w kościele aż 11 osób, w 1776 nie było jednak ani jednego takiego pogrzebu (tab. 2), ApZ, LD 1695–1800, s. 135; Wyźga M. 2014, s. 446, przyp. 42.

¹⁵⁰ Notowany w metrykach parafii Policzna z pierwszej połowy XVIII w. Jan Rudnicki, administrator dóbr Czarnolas (1732) i Policzna (1733), z małżeństwa z Marianną Niewęglowską doczekał się co najmniej 2 synów — Józefa (chrz. 4 V 1732) i Marcina (chrz. 11 X 1733). Pochodzenie Teodora Rudnickiego niestety nie jest znane, ApP, LB 1709–1746, k. 25v, 26v, k. 29v.

¹⁵¹ Teodor Rudnicki był pisarzem browaru klucza ilżeckiego, a jego żona córką tamtejszego ekonomy i, wespół z bratem, posiadaczką (od 7 IX 1781) wójtostwa w Seredzicach Bliższych, ApI, LB 1765–1782, k. 44v; ApI, LC 1750–1796, s. 235; IH PAN, PSHG, Kartoteka, hasło: Seredzice (Gut), (4).

¹⁵² ApZ, LD 1695–1800, s. 266.

¹⁵³ ApZ, LD 1695–1800, s. 279.

¹⁵⁴ Odnotowani bez określeń „funkcyjnych”: Karol Drozdowski (zm. 1 VI 1780, Barycz), Ignacy Supplenski (zm. 14 VII 1788, Strykowiec Błotne), ApZ, LD 1695–1800, s. 143, 188.

¹⁵⁵ Na cmentarzu pochowane zostały np. Katarzyna, córka Marianny Kosowskiej z Baryczy (zm. 21 V 1787) i Dominik, syn Marianny Czaykowskiej z Zielonki (zm. 11 IX 1799), chrzczone jako nieślubne, ApZ, LD 1695–1800, s. 180, 291; ApZ, LB 1734–1793, s. 279; ApZ, LB 1794–1807, s. 423.

¹⁵⁶ Np. nieznanе z imienia dziecko Pawła Wolskiego z Paciorkowej Woli (zm. 30 XII 1775) *vix natus et a prudenti obsteriticae baptismus in necessitate*, ApZ, LD 1695–1800, s. 129.

¹⁵⁷ Np. chorąży (?) Michał Wierzbowski (zm. 5 XII 1776) i Bonawentura Ostrowski (zm. 18 VII 1795), ApZ, LD 1695–1800, s. 133, 249.

¹⁵⁸ Np. Elżbieta, córka *militis* Kazimierza Milewskiego (zm. 6 I 1786), ApZ, LD 1695–1800, s. 172. Por. Rolnik D. 2009, s. 433–435; Poniat R. 2013, s. 64–65.

¹⁵⁹ W kaplicy Owadowskich grzebani byli Wysoccy z Paciorkowej Woli, w tym dzieci Józefa Leszewskiego i Zofii Wysockiej (zob. przyp. 134). Zmarły po wyzbyciu się wsi przez rodzinę (do 1805 r. cała Paciorkowa Wola, w tym części „Ojcowizna”, „Stryjowizna”, „Wysoczyzna”, „Wolszczyzna” i „Wojciechowizna”, zostały skupione w rękę Stanisława Radońskiego, AP Radom, HPZ, sygn. 1312, k. 3) kolejny syn tej pary, Józef (zm. 2 IX 1798), spoczął na cmentarzu parafialnym, ApZ, LD 1695–1800, s. 280.

¹⁶⁰ Dąbrowska E. 2014, s. 83.

¹⁶¹ ApZ, LD 1695–1800, s. 13.

sława)¹⁶². Niestety, luki w ciągłości zapisów¹⁶³ i rejestracji miejsc inhumacji¹⁶⁴ uniemożliwiają prześledzenie praktyk pogrzebowych zwoleńskiego kleru w kolejnym półwieczu.

Spśród księży pełniących posługę w Zwoleniu w ostatnim trzydziestoleciu XVIII w.¹⁶⁵ na kartach *Libri seu [metricae]*... odnotowano trzech¹⁶⁶, ale tylko dwaj prebendarze św. Stanisława — ks. Piotr Musielowicz (zm. 5 II 1775) i ks. Maciej Czański (zm. 3 III 1784) — dowodnie spoczęli w podziemiach kościoła. Pochowano ich jednak nie w kaplicy Owadowskich, jak nakazywałaby tradycja, a *in sepulchro S[ancti] Francisci*¹⁶⁷. Niewykluczone, że obaj duchowni, nie spodziewając się śmierci w stosunkowo młodym wieku (55 i 36 lat)¹⁶⁸, nie zabezpieczyli sobie miejsca we „własnej” krypcie¹⁶⁹. Taką lokalizację może też tłumaczyć opóźnienie w nominacji następców zmarłych — w okresach wakowania prebendy pochówków w grobowcu w ogóle nie prowadzono¹⁷⁰, co sugeruje, że uprawnienia do dysponowania przestrzenią sepulkralną w kaplicach mieli jedynie prebendarze.

Wydaje się, że to właśnie księży (prebendarze) decydowali o udzieleniu prawa do pochówku w krypcie, nie tylko „z urzędu”, jako celebriansi i zarządcy kościelnej nekropolii, ale — w przypadku Zwolenia — jako naturalni sukcesorzy wygasłego patronatu¹⁷¹ (kaplicy Kochanowskich), a z racji doposażenia prebend ich swoiści współfundatorzy¹⁷².

5. Krewni duchownych

Dysponowanie przestrzenią sepulkralną było nie tylko istotnym źródłem utrzymania księży (opłaty *iura stolae*)¹⁷³, ale też dawało im możliwość promocji (budowy prestiżu) własnej

¹⁶² ApZ, LD 1695–1800, s. 14, 43.

¹⁶³ W 1725 r., kiedy (wg Szczepaniak J. 2008b, s. 28) zmarł ks. J. Owanszewicz, dokonano zaledwie 3 wpisów do metryki. Zgonu plebana nie odnotowano, ApZ, LD 1695–1800, s. 47.

¹⁶⁴ Ks. Florian Łęczycki *curatus et decanus* (zm. 10 V 1743) oraz ks. Jan Białkowski, prepozyt szpitala św. Anny (zm. 11 III 1762) odnotowani zostali bez informacji o miejscu pochówku, ApZ, LD 1695–1800, s. 57, 92.

¹⁶⁵ Zob. Piątkowski S., Szymanek A. 2002, s. 198, 214–215, 217, 219, 221–223.

¹⁶⁶ Ks. Stanisław Minocki, wieloletni pleban zwoleński (1766–1805), ale też posiadacz licznych beneficjów, zmarł w Krakowie jako rektor Akademii Krakowskiej (12 VI 1805). Z drugiej strony dla części niższego kleru posługa w Zwoleniu była zapewne jedynie przystankiem w karierze duchownej. Awans mógł być powodem opróżnienia przez ks. Franciszka Pawłowskiego, protegowanego ks. S. Minockiego i jego brata, prebendy św. Stanisława (1777–po 1781) — jego metryki zgonu brak w *Libris seu [metricae]*..., BDS, rkps I 1454, s. 874; Piątkowski S., Szymanek A. 2002, s. 198–199; Szczepaniak J. 2008a, s. 1393; Szczepaniak J. 2010, s. 647.

¹⁶⁷ ApZ, LD 1695–1800, s. 124, 163. Ks. Błażej Papieski (zm. 20 VI 1800) odnotowany bez wskazania miejsca pochówku, ApZ, LD 1695–1800, s. 299.

¹⁶⁸ Przeciętna długość życia księży w diecezji krakowskiej w drugiej połowie XVIII w. wynosiła 55–70 lat, Szczepaniak J. 2010, s. 300, ryc. 6.2.

¹⁶⁹ W osiemnastowiecznym Gdańsku liczne pochówki dzieci, szybko zapełniające cechowy grobowiec, uniemożliwiały złożenie w korporacyjnej krypcie samych członków cechu, Kizik E. 1994, s. 334.

¹⁷⁰ Następca ks. P. Musielewicz był ks. Franciszek Pawłowski (wikary od 24 XII 1776, prebendarz od 1 VIII 1777), a ks. M. Czański — ks. Dionizy Noskowski (wikary od 2 III 1785, prebendarz przed 7 I 1787), BDS, rkps I 1454, s. 874; ApZ, LB 1734–1793, s. 279; Szczepaniak J. 2008a, s. 783. W *Liber seu [metricae]*... nie odnotowano pochówków w kaplicy Owadowskich w latach 1773–1776 i 1783–1785, ale w latach 1773–1775 i 1783 występowały inhumacje o niedookreślonej lokalizacji, więc za okres wyłączenia grobowca z użytkowania uznać można lata 1776 i 1784–1785 (tab. 2). Pierwszy pochówek po 1775 r. odnotowano 26 I 1777 (przed formalną instytucją F. Pawłowskiego na prebendę), a po 1784 r. — 6 VII 1786, ApZ, LD 1695–1800, s. 134, 175.

¹⁷¹ W osiemnastowiecznym Gdańsku po upływie 30 lat od ostatniego pochówku krypty przechodziły na własność kościoła. Zwłaszcza, gdy ich spadkobierca był nieznan, Kizik E. 1994, s. 338.

¹⁷² Na kaplicę Kochanowskich po 1000 zł ofiarowali prebendarze: ks. Albert i ks. Jakub Szczurowscy (1655) oraz ks. Mateusz Mantaj (1701), a na kaplicę Owadowskich 1000 zł zapisał miał ks. Piotr Musielewicz (1758), AP Radom, ZDP-ISR, sygn. 1095, k. 70, 71v (wg źródła zapis z 1758 r. związany z osobą Marcina Zagórskiego); AP Radom, HPZ, sygn. 1360, nlb. (zał. H); Gacki J. 1869, s. 141, 156; Piątkowski S., Szymanek A. 2002, s. 49, 52.

¹⁷³ Kizik E. 1994, s. 331; Fijałkowski P. 1999, s. 365. W Zwoleniu w połowie XIX w. opłaty *iura stolae* w całości szły na utrzymanie wikariuszy, AP Radom, ZDP-ISR 1095, k. 95v.

rodziny. Bliskie pokrewieństwo z duchownym, wskazywane jako jeden z czynników uprawniających do pochówku w kościele¹⁷⁴, może zatem tłumaczyć lokalizację części inhumacji znanych z *Libri seu [metricae]*...¹⁷⁵.

Pogrzeb *generosae* Petroneli Chynowskiej (zm. 1 IV 1775)¹⁷⁶, pochodzącej zapewne z kieleckich mieszczan (*de domo* Fahl), żony pisarza prowentowego biskupiej Ilży, w kaplicy Kochanowskich wiązać można z osobą Józefa Fahla — wikarego i komendarza zwoleńskiego w latach 1773–1776¹⁷⁷. Późniejsze pochówki dzieci Jakuba Chynowskiego z drugiego małżeństwa w tej samej krypcie¹⁷⁸ zasadzały się jednak raczej na kwestiach własnościowych — dzierżawie majątku plebańskiego. Zwłaszcza że po objęciu wójtostwa w Seredzicach Bliższych (9 IX 1783)¹⁷⁹ rodzina wróciła do parafii ilżeckiej i korzystała z tamtejszej nekropolii¹⁸⁰.

Notowani w *Libro seu [metrica]*... Papiescy to potomkowie zmarłego w 1771 r. landwójta Błażeja Papięza *vel* Papięskiego (ryc. 1). W drugiej połowie XVIII w. rodzina wydała dwóch księży pełniących posługę w Zwoleniu — Błażeja, prepozyta szpitala św. Anny i komendarza św. Franciszka oraz Wojciecha, wikarego i prepozyta św. Stanisława, nie dziwi zatem, że Marcin Papięski (zm. 30 XI 1795), jego córka Julianna (zm. 28 IX 1777) i wnuk Błażej (zm. 5 II 1796) spoczęli w krypcie¹⁸¹. Pochówek córek Adama Papięskiego — Katarzyny (zm. 15 XI 1794) i Anny (zm. 16 I 1799) — na cmentarzu¹⁸² to zapewne skutek większego obciążenia nekropolii w latach 1794–1795 oraz 1799 (por. tab. 2) i nie musi przeczyć postawionej tezie, choć sugeruje mniejszą troskę o miejsce inhumacji potomków płci żeńskiej.

Pokrewieństwem z duchownym można też w pewnym stopniu tłumaczyć przyznanie miejsca w podziemiach kościoła Stanisławowi Markiewiczowi z Wólki Sycyńskiej (zm. 16 VIII 1790)¹⁸³ — jednemu z nielicznych chłopów pogrzebanych w zwoleńskim kościele¹⁸⁴. Wprawdzie nie był on związany z miejscowymi kapłanami, ale jako ojciec ks. Macieja Markiewicza, wikarego w Suchej¹⁸⁵, niewątpliwie cieszył się społecznym szacunkiem¹⁸⁶.

6. Urzędnicy miejscy

Dominująca nad okoliczną szlachtą liczebnie, a nierzadko pewnie i ekonomicznie, miejska elita rządząca Zwolenia nie tylko wywalczyła sobie prawo do pochówku w kościele¹⁸⁷, ale u schyłku istnienia Rzeczypospolitej wręcz zdominowała obie krypty. Dostępne źródła nie pozwalają na rekonstrukcję struktury majątkowej ani zawodowej mieszkańców osiemnastowiecznego Zwolenia, ale zważywszy na prestiż i realną władzę urzędników miejskich to ich należy przede wszystkim upatrywać wśród chowanego *in sepulchro* mieszczanstwa.

¹⁷⁴ Wyżga M. 2014, s. 446.

¹⁷⁵ Przejawy tego można wskazać już u schyłku XVII w. W czasie gdy prebendarzem kaplicy Owadowskich był ks. Józef Koczambowicz *ante Imaginem Beatissimae* pochowany został Stanisław Koczambowicz (zm. 17 IX 1698), ApZ, LD 1695–1800, s. 17; ApZ, LB 1697–1736, s. 19.

¹⁷⁶ ApZ, LD 1695–1800, s. 125.

¹⁷⁷ Pieniążek-Samek M. 2000, s. 80; Piątkowski S., Szymanek A. 2002, s. 222.

¹⁷⁸ Jan (zm. 28 III 1778) i Ignacy (zm. 10 II 1781), ApZ, LD 1695–1800, s. 137, 145.

¹⁷⁹ AP Radom, ZDP, sygn. 252, k. 139v; IH PAN, PSHG, Kartoteka, hasło: Seredzice (5).

¹⁸⁰ ApI, LD 1739–1796, k. 172, 200v, 216v, 218.

¹⁸¹ ApZ, LD 1695–1800, s. 136, 253–254.

¹⁸² ApZ, LD 1695–1800, s. 234, 284.

¹⁸³ ApZ, LD 1695–1800, s. 209.

¹⁸⁴ O pozostałych dwóch chłopskich pogrzebach — Barbary Lewickiej (zm. 29 II 1788) i Macieja Szewczyka (zm. 16 I 1791), ApZ, LD 1695–1800, s. 185, 213 — niewiele wiadomo. Jak jednak podkreśla się w literaturze, na pochówek w kościele pozwolić mogła sobie tylko wiejska elita: karczmarze, wójtowie, młynarze (Testamenty. 2015, s. XLII–XLIII; Wiślicz T. 1997, s. 359–360; Wiślicz T. 2001b, s. 112, przyp. 103) oraz osoby zasłużone dla kościoła lub właściciela wsi, Wiślicz T. 2001a, s. 283; Wyżga M. 2014, s. 446.

¹⁸⁵ ApZ, LB 1734–1793, s. 51; BDS, rkps I 1454, s. 890.

¹⁸⁶ O pozycji księdza w społeczności wiejskiej zob. m.in. Wiślicz T. 2001b, s. 80, 88–89.

¹⁸⁷ Kizik E. 1994, s. 330.

Nie wiadomo, co było powodem wyróżnienia Andrzeja Mikołajczyka (zm. 26 I 1777) pochówkiem w kaplicy Owadowskich¹⁸⁸, spośród jego synów jedynie pełniący funkcję landwójta (1785–1786) Łukasz¹⁸⁹ konsekwentnie grzebał swoje dzieci w kościele¹⁹⁰. Wszystkie bratanice Łukasza zmarłe u schyłku XVIII w. trafiły na cmentarz (ryc. 2). Jeśli wykluczyć, że bracia mieli inny stosunek do swego potomstwa, to uznać należy, że tylko Łukasz Mikołajczyk posiadał pozycję pozwalającą mu złożyć córki w krypcie.

Przykład Marcina Lutomirskiego, pisarza miejskiego (1786)¹⁹¹ i zakrystiana (1776–po 1784)¹⁹², pozwala z kolei wiązać prawo do spoczynku w podziemiach kościoła z okresem sprawowania (objęcia) funkcji. Zmarłe w latach siedemdziesiątych żona (14 I 1772) i córka (19 V 1772) przyszłego urzędnika pochowane zostały na cmentarzu¹⁹³, ale potomstwo grzebane krótko po odejściu przezeń z kancelarii¹⁹⁴ złożono już w świątyni¹⁹⁵. Wprawdzie awans społeczny Lutomirskiego można by wiązać z jego powtórny ożenkiem, z wywodzącą się ze zwoleńskiej elity Elżbietą Berkowiczówną (małż. 26 I 1773)¹⁹⁶, jednak pierwsza córka tej pary (zm. 16 VIII 1775) spoczęła jeszcze poza kościołem¹⁹⁷.

Stosunkowo liczne pochówki krewnych władz miejskich na cmentarzu wskazują, że nie wszyscy urzędnicy byli do pochówku w kryptach uprawnieni bądź z tego prawa chcieli (z pokory)¹⁹⁸ lub mogli (ze względów finansowych)¹⁹⁹ korzystać. Na przykościelnej nekropolii swe dzieci grzebali ławnicy — Kazimierz Musielewicz²⁰⁰, Maciej Makowiecki²⁰¹ i Wojciech Gąsiorowski²⁰² oraz burmistrzowie — Kazimierz Mazurkiewicz²⁰³ i Wojciech Szostakowicz²⁰⁴.

7. Ścisła elita miejska — Musielewiczowie i Czaińscy

Spółród elity miejskiej najsilniejszy mandat do korzystania z kościelnych krypt miały rodziny działające na styku władzy świeckiej i duchownej. W ramy funkcjonowania wczesnonowoczesnego miasta wpisane były sieci wzajemnych powiązań między urzędem a Kościołem o charakterze formalno-prawnym (np. miejski patronat nad świątyniami) i praktyczno-funkcjonalnym (np. powierzanie nielicznym wciąż piśmiennym funkcji pisarza rady i nauczyciela bądź organisty), sprzyjające protekcji krewnych przez bardziej rzutkie jednostki i wytwarzaniu się mechanizmów klientalnych. Przejawy tego, dostrzegalne w źródłach zwoleńskich już na początku XVIII w.²⁰⁵, wyraźnie manifestują się w połowie stulecia przypadkiem braci Białkowskich, z których ks. Jan był — z prezenty urzędu miejskiego — prebendarzem szpitala św. Anny (1741–1761), a Wojciech

¹⁸⁸ ApZ, LD 1695–1800, s. 134.

¹⁸⁹ MRZ, inw. MRZ/A/315/4, s. 9; MRZ, inw. MRZ/A/315/16, s. 44. Za udostępnienie dokumentów dziękuję p. dr Katarzynie Madejskiej, dyrektor Muzeum Regionalnego w Zwoleniu.

¹⁹⁰ ApZ, LD 1695–1800, s. 177, 208, 284.

¹⁹¹ MRZ, inw. MRZ/A/315/4, s. 11; MRZ, inw. MRZ/A/315/18, s. 52.

¹⁹² BDS, rkps I 1454, s. 874; ApZ, LB 1734–1793, s. 222.

¹⁹³ ApZ, LD 1695–1800, s. 113, 115.

¹⁹⁴ Przed 12 V 1787, zob. MRZ, inw. MRZ/A/315/3, s. 7.

¹⁹⁵ ApZ, LD 1695–1800, s. 181 (14 VI 1787), 196 (9 VI 1789), 200 (30 XII 1789).

¹⁹⁶ ApZ, LC 1667–1785, s. 233. Rodzina Berkowiczów wydała w XVIII w. m.in. landwójta (1714), burmistrza (1754) i ławnika (1785), MRZ, inw. MRZ/A/315/4, s. 9; MRZ, inw. MRZ/A/315/7, s. 21; MRZ, inw. MRZ/A/315/24, s. 72.

¹⁹⁷ ApZ, LD 1695–1800, s. 128.

¹⁹⁸ Kowalski W. 2008, s. 73.

¹⁹⁹ Kizik E. 1994, s. 338; Kowalski W. 2008, s. 73.

²⁰⁰ MRZ, inw. MRZ/A/315/12, s. 34; ApZ, LD 1695–1800, s. 117. Na cmentarzu pochowano także jego żonę (zm. 30 VI 1774), ApZ, LD 1695–1800, s. 121.

²⁰¹ ApZ, LD 1695–1800, s. 180; MRZ, inw. MRZ/A/315/7, s. 21; MRZ, inw. MRZ/A/315/18, s. 52.

²⁰² ApZ, LD 1695–1800, s. 197; MRZ, inw. MRZ/A/315/4, s. 9; MRZ, inw. MRZ/A/315/16, s. 44.

²⁰³ ApZ, LD 1695–1800, s. 193; MRZ, inw. MRZ/A/315/4, s. 9; MRZ, inw. MRZ/A/315/16, s. 44.

²⁰⁴ ApZ, LD 1695–1800, s. 159; MRZ, inw. MRZ/A/315/4, s. 9; MRZ, inw. MRZ/A/315/16, s. 44.

²⁰⁵ Mateusz Grabacki *cantor et civis viceadvocatus* (zm. 8 X 1700), ApZ, LD 1695–1800, s. 25.

pisarzem miejskim (1767) i dyrektorem szkoły (od 1770 r.)²⁰⁶. Tak rozumianej ścisłej elity miejskiej należy w ostatnim trzydziestolecu XVIII w. upatrywać w Czaińskich i Musielewiczach, których nazwiska są najliczniej reprezentowane w *Libro seu [metrica]*...

Z notowanej w Zwoleniu od XVII w. rodziny Musiel patronimicznej formy nazwiska (Musielowicz/Musielewicz) jako pierwszy zaczął używać Mikołaj, syn Jana, od 1697 r. ksiądz, w XVIII w. prepozyt szpitala św. Anny i prebendarz św. Stanisława, jednocześnie jedna z pierwszych osób o udokumentowanym pochówku w kaplicy Owadowskich (zm. 11 IV 1720)²⁰⁷. Prawdopodobnie jego bratem był Paweł Musiel (zm. 7 II 1734)²⁰⁸, którego potomkowie w drugiej połowie XVIII w. osiągnęli eksponowane stanowiska w mieście (ryc. 3).

Pośród Musielewiczów, synów Pawła, ks. Piotr (chrz. 29 VI 1720)²⁰⁹ był wikariuszem i prebendarzem św. Stanisława (1755–1774)²¹⁰, a Michał (chrz. IX 1724)²¹¹ zakrystianem (1772)²¹². Syn tego ostatniego, Józef (chrz. 17 III 1756)²¹³, plenipotent władz Zwolenia na zjeździe delegatów miejskich w czasie Sejmu Wielkiego²¹⁴, został podczas insurekcji 1794 r. wybrany członkiem komisji porządkowej na powiat radomski²¹⁵. Wnukami Pawła po Andrzeju byli zaś Wawrzyniec (chrz. 8 VIII 1741)²¹⁶ — landwójt (1785–1789)²¹⁷ oraz ks. Jan (chrz. 16 V 1752)²¹⁸ — wikary (od 1783) i promotor bractwa różańcowego (1785–1788)²¹⁹. Tak silna pozycja pozwalała, jak się zdaje, dysponować przestrzenią sepulkralną w kościele zgodnie z potrzebami rodziny²²⁰.

Cztery, licząc od ks. Mikołaja, pokolenia Musielewiczów złożone w podziemiach zwoleńskiej świątyni w świetle *Libri seu [metricae]*... reprezentowali Andrzej (zm. 1 III 1778) z żoną Agnieszką (zm. 20 V 1774), dziećmi Mikołajem (zm. 19 XII 1786), Wawrzyncem (zm. 4 II 1792), Klarą Gruszczyńską (zm. 13 VIII 1778), Agnieszką Czaińską (zm. 8 VII 1780) i wnuczką Franciszką (zm. 2 V 1772), ks. Piotr (zm. 5 II 1775) oraz Michał (zm. 30 VII 1787) z żoną Magdaleną (zm. 17 III 1779), córką Agatą Gąsiorowską (zm. 6 VIII 1774) i wnukami Józefem (zm. 7 IV 1794), Bibianą (zm. 18 V 1794) i Jakubem (zm. 30 X 1798)²²¹. Pochówków mogło być znacznie więcej, szereg osób zmarłych przed 1771 r. odnotowano bowiem w księdze bez informacji o miejscu spoczynku (m.in. cała niemal linia Szymona, syna Pawła)²²².

²⁰⁶ ApZ, LB 1697–1736, s. 170, 258; ApZ, LD 1695–1800, s. 92; ApZ, Compendium Iurium et Documentorum Ecclesiae Zwoleńensis, k. 34v; BDS, rkps I 1454, s. 874; AP Radom, ZDP-ISR, sygn. 1095, s. 52–59; Wiślicz T. 2001b, s. 90–91; Piątkowski S., Szymanek A. 2002, s. 217; Szady B. 2010, s. 729.

²⁰⁷ ApZ, LD 1695–1800, s. 43; Szczepaniak J. 2008a, s. 752.

²⁰⁸ ApZ, LD 1695–1800, s. nlb. (po s. 47). Pochodzenie Pawła Musiela nie jest pewne. Nie wiadomo, kiedy się urodził (metryka zgonu nie podaje jego wieku), najstarszego syna chrzcili jednak w 1708 r., co wskazuje, że sam przyszedł na świat na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XVII w. W tym czasie chrzczono w Zwoleniu 3 osoby o takim imieniu i nazwisku (Paweł Musiel) — syna Mateusza i Reginy (chrz. 26 I 1674), syna Jana i Marianny (chrz. 7 II 1682) oraz syna Baltazara i Marianny (chrz. 27 I 1685), ApZ, LB 1667–1696, s. 100, 169, 208. Za konsultację ws. genealogii rodziny Musiel/Musielewicz z przeł. XVII i XVIII w. dziękuję p. Kazimierzowi Jaroszkowi, dyrektorowi Archiwum Państwowego w Radomiu.

²⁰⁹ ApZ, LB 1697–1736, s. 188.

²¹⁰ Piątkowski S., Szymanek A. 2002, s. 221.

²¹¹ ApZ, LB 1697–1736, s. 227.

²¹² ApZ, LB 1734–1793, s. 148.

²¹³ ApZ, LB 1734–1793, s. 81.

²¹⁴ Szczygieł R. 1976, s. 100.

²¹⁵ Akty. 1918, s. 273.

²¹⁶ ApZ, LB 1734–1793, s. 27.

²¹⁷ MRZ, inw. MRZ/A/315/7, s. 21; Lustracja. 1967, s. 106.

²¹⁸ ApZ, LB 1734–1793, s. 68.

²¹⁹ Piątkowski S., Szymanek A. 2002, s. 219.

²²⁰ Interesującym przykładem jest tu rezygnacja działki Krystyny z Mikołajczyków Paskoskiej na rzecz Wawrzynca Musielewicza, w której donatorka prosiła brata nabywcy, ks. Jana Musielewicza, aby jej ciało „pochowane było przy kościele farnym zwoleńskim przystojnie” (10 VIII 1787). Jak się okazuje, pogrzebano ją w kościele, w kaplicy Owadowskich (13 VIII 1787), MRZ, inw. MRZ/A/315/5, s. 15; ApZ, LD 1695–1800, s. 182.

²²¹ ApZ, LD 1695–1800, s. 121, 124, 137–138, 140, 177–178, 181, 193, 222, 231–232, 281 (II).

²²² Zob. m.in. ApZ, LD 1695–1800, s. 72, 74, 106.

Co ciekawe, nie widać u Musielewiczów szczególnych preferencji w zakresie wyboru konkretnej krypty. Nieliczne potwierdzone przypadki grzebania przedstawicieli tej części rodziny na cmentarzu — Kacper (zm. 6 I 1775) i Konstancja (zm. 22 IV 1775), dzieci Mikołaja oraz Brygida (zm. 11 VII 1789), córka Wawrzyńca²²³ — wiązać należy z brakiem obsady prebendy św. Stanisława po śmierci ks. Piotra (1775–1777) i przed nominacją ks. Błażeja Papieńskiego (1789)²²⁴.

Czaińscy chowani w podziemiach kościoła w latach 1771–1800 nie byli tak rozkrzewieni (ryc. 4), co wskazuje na ich krótszą przynależność do zwoleńskiej elity. Chronologia pochówków rodziny w kryptach sugeruje też, że czynnikiem awansu mogło być dla nich małżeństwo Walentego Czaińskiego z Agnieszką Musielewiczówną (małż. 27 VII 1767), choć — jeśli wierzyć metryce ślubu — rodziny już wcześniej były ze sobą spokrewnione²²⁵, a ojciec pana młodego, Paweł Czaiński, zakrystian i organista (a więc człowiek piśmienny)²²⁶, jeszcze w 1747 r. był określany mianem *nobilis*²²⁷. Pozycję rodziny ugruntowały funkcje pełnione przez Walentego — pisarza miejskiego (1787–1789)²²⁸ i organisty (od 1763)²²⁹ oraz jego brata, ks. Macieja — prebendarza Różańca Św. (od ok. 1779)²³⁰ i św. Stanisława (przed 1784)²³¹, jak również małżeństwo ich siostry Małgorzaty ze szlachcicem (*generosus*) Michałem Mirowskim (małż. 19 I 1772)²³².

Najstarszą generację Czaińskich złożoną w kościele reprezentowała matka Walentego, Anastazja z Kasłów Adwentowska (zm. 8 II 1774)²³³, jednak chronologicznie pierwszym, udokumentowanym pogrzebem rodziny w miejscowych kryptach była inhumacja Elżbiety (zm. 17 V 1772), córki organisty²³⁴. To zresztą głównie dzieci pisarza miejskiego trafiały do podziemi kaplic, najpierw Owadowskich, gdzie prócz Elżbiety spoczęły Rozalia (zm. 4 IX 1772) i Hiacynt (zm. 20 V 1774), a później — niemal w komplecie — Kochanowskich, gdzie złożono Jana (zm. 17 VIII 1778), Małgorzatę (zm. 25 III 1787), Juliannę (zm. 10 XI 1788), Salomeę (zm. 23 XI 1793) i Antoniego (zm. 18 XII 1798)²³⁵. Zmarłe w okresie wakowania prebendy św. Stanisława (1775–1777) — Julianna (zm. 15 VIII 1776) i Wincenty (29 V 1776), podobnie jak w przypadku Musielewiczów, pogrzebano na cmentarzu²³⁶.

W grobach świątyni pochowany został także brat Walentego, ks. Maciej Czaiński (zm. 3 III 1784)²³⁷, którego śmierć *nota bene* nie miała wpływu na dalsze inhumacje rodziny, oraz dzieci ich siostry, Małgorzaty Mirowskiej — nieznanymi z imienia syn (zm. 5 IX 1781) oraz Anastazja (zm. 10 VII 1794)²³⁸. Co ciekawe, Michał Mirowski (zm. 10 VI 1795), zapewne w związku z dużym obciążeniem nekropolii w tym czasie (tab. 2), pochowany został na cmentarzu²³⁹.

²²³ ApZ, LD 1695–1800, s. 123, 125, 196. Do grona tego można też zaliczyć pogrzebanego na cmentarzu Wojciecha, syna Marcina i Klary Gruszczyńskich (zm. 26 VIII 1777), ApZ, LD 1695–1800, s. 136.

²²⁴ Gacki J. 1869, s. 156–157; Piątkowski S., Szymanek A. 2002, s. 215.

²²⁵ ApZ, LC 1667–1785, s. 225–226.

²²⁶ ApZ, LB 1734–1793, s. 23; ApZ, LD 1695–1800, s. 98; Wiślicz T. 2001b, s. 90–91.

²²⁷ ApZ, LB 1734–1793, s. 51.

²²⁸ MRZ, inw. MRZ/A/315/3, s. 7; Lustracja. 1967, s. 106 (wskutek błędnego odczytu: „Cwinski”).

²²⁹ BDS, rkps I 1454, s. 874.

²³⁰ ApZ, LC 1667–1785, s. 246.

²³¹ ApZ, LD 1695–1800, s. 163.

²³² ApZ, LC 1667–1785, s. 232.

²³³ Po śmierci Pawła Czaińskiego (6 VIII 1764) Anastazja Kasłówna wyszła powtórnie za mąż za Wawrzyńca Pietrasiewicza *vel* Adwentowskiego (11 II 1765), ApZ, LC 1667–1785, s. 222, 235; ApZ, LD 1695–1800, s. 98, 119.

²³⁴ ApZ, LD 1695–1800, s. 115.

²³⁵ ApZ, LD 1695–1800, s. 115, 120, 138, 179, 190, nlb. (po s. 282).

²³⁶ ApZ, LD 1695–1800, s. 131–132 (w metrykach błędne imię matki: Jadwiga).

²³⁷ ApZ, LD 1695–1800, s. 163.

²³⁸ ApZ, LD 1695–1800, s. 147, 234.

²³⁹ ApZ, LD 1695–1800, s. 248.

V. Wnioski

1. Metryki zgonów, pomimo swych ograniczeń, pozostają podstawowym (pozaarcheologicznym), a przede wszystkim masowym i ogólnodostępnym źródłem do badań nad zwyczajami pogrzebowymi dawnych społeczności, w tym funkcjonowania szlacheckich nekropolii w kościołach.

2. Ograniczona pojemność kościelnych podziemi była — obok czynników eschatologicznych — jednym z powodów ich elitarnego charakteru (zgodnie z paradoksem Veblena), jednak w przypadku większej presji na tę przestrzeń nie gwarantowała nienaruszalności pochówku. Pogrzebani w zwoleńskiej świątyni stanowili niewielki odsetek (ok. 3%) wszystkich zmarłych w parafii w latach 1771–1800, udokumentowana liczba 79 inhumacji na małej, bo ograniczonej prawdopodobnie do samych kaplic, powierzchni w ciągu zaledwie 30 lat świadczy (zwłaszcza jeśli te dane ekstrapolować na całe stulecie) o cyklicznym oczyszczaniu grobowców ze szczątków.

3. Niezależnie od charakteru prawa patronatu (*reale/personale*) warunkiem ciągłości pochówków „kolatorskich” była więc oparta na trwałej obecności (dziedziczeniu, a zwłaszcza rezydowaniu) patrona na terenie parafii. W kaplicy św. Franciszka, gdzie zachowały się siedemnastowieczne epitafia rodziny fundatora, u schyłku XVIII w. (a pewnie już wkrótce po wyzbyciu się Sycyny) nie grzebano Kochanowskich po mieczu ani po kądzieli. Funkcję grobu kolatorskiego mogła zaś utrzymać, choć w ograniczonej formie, kaplica Owadowskich, podlegająca patronatowi Strzemboszów — potomków Zuzanny Wołuckiej i dziedziców Strykowic.

4. Dysponentami przestrzeni sepulkralnej pod kaplicami byli najprawdopodobniej prebendarze (św. Stanisława zapewne w porozumieniu z kolatorem), skoro ich śmierć wstrzymywała — na czas wakowania prebendy — pochówki w krypcie (nawet dla nich samych). Za życia wykorzystywali jednak funkcję do grzebania w „swojej” krypcie krewnych (np. Papiescy).

5. Szlacheckie mauzoleum pozbawione (bieżącej) opieki prawnego patrona stawało się grobem szeroko rozumianej elity lokalnej. Pod kaplicami zwoleńskiego kościoła grzebano okoliczną szlachtę, zwłaszcza o niższym (szlachta bezknieca, zarządcy dóbr) i nieugruntowanym (szlachta nowoosiadła) statusie, krewnych prebendarzy oraz przedstawicieli władz miejskich. Zdecydowaną większość (76%) stanowili mieszkańcy Zwolenia (w tym szlachta), wśród mieszczan zaś tworzący u schyłku XVIII w. ścisłą elitę (urzędniczą i kościelną) miasta Czaińscy i Musielewiczowie.

6. Krypty, które nie utrzymały ściśle rodowego charakteru, tworzyły jedną (wspólną) przestrzeń sepulkralną. W kaplicy Kochanowskich grzebano wprawdzie przede wszystkim małoletnich mieszkańców Zwolenia, jednak nie był to warunek *sine qua non* pochówku w tym miejscu. W obu zwoleńskich grobowcach chowano osoby różnego stanu, wieku i płci. Nawet członków jednej rodziny deponowano nieraz w różnych kaplicach.

7. Pochówek wybitnej jednostki nie zawsze budował prestiż miejsca. Powszechne przekonanie o lokalizacji szczątków Jana Kochanowskiego w krypcie kaplicy św. Franciszka nie przekładało się na profil zmarłych deponowanych w niej w XVIII w. (chyba że z „Urszulką” wiązać dominację osób młodych w grobie). Znaczna liczba osiemnastowiecznych inhumacji w tej części kościoła stawia zresztą pod znakiem zapytania los prochów Kochanowskich, które mogły zostać usunięte z podziemi przy okazji oczyszczania przestrzeni pod nowe pochówki, na długo przed 1830 r.

Adres Autora:

dr Mariusz Kozdrach

Muzeum Jana Kochanowskiego w Czarnolesie

Czarnolas 36, 26-720 Policzna

kozdrachmariusz@wp.pl

© <https://orcid.org/0000-0003-2265-6820>

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

- AP Lublin [Archiwum Państwowe w Lublinie], CLR [Castrensia Lublinensia Relationes], sygn. 325.
- AP Radom [Archiwum Państwowe w Radomiu], HPZ [Hipoteka Powiatowa Zwoleńska], sygn. 1222, 1230, 1312, 1360.
- AP Radom [Archiwum Państwowe w Radomiu], ZDP [Zarząd Rolnictwa i Dóbr Państwowych Guberni Radomskiej, Kieleckiej, Lubelskiej i Siedleckiej], sygn. 252.
- AP Radom [Archiwum Państwowe w Radomiu], ZDP-ISR [Zarząd Rolnictwa i Dóbr Państwowych Guberni Radomskiej, Kieleckiej, Lubelskiej i Siedleckiej — Izba Skarbowa Radomska], sygn. 1095.
- ApI [Archiwum parafii Iłża], LB [Liber Baptisatorum] 1765–1782 (Liber metrices baptisatorum inciptus Anno a Natte Xti Domini 1765to).
- ApI [Archiwum parafii Iłża], LC [Liber Copulatorum] 1750–1796.
- ApI [Archiwum parafii Iłża], LD [Liber Defunctorum] 1739–1796.
- ApJ [Archiwum parafii Janowiec], LD [Liber Defunctorum] 1758–1797 (Księga zmarłych od roku 1758–1797).
- ApP [Archiwum parafii Policzna], LB [Liber Baptisatorum] 1709–1746.
- ApZ [Archiwum parafii Zwoleń], Compendium Iurium et Documentorum Ecclesiae Zwolenensis.
- ApZ [Archiwum parafii Zwoleń], Inwentarz Fundi instructi Kościoła parafialnego w Zwoleniu sporządzony w 1931 roku.
- ApZ [Archiwum parafii Zwoleń], Księga Pism Starych parafii Zwoleń.
- ApZ [Archiwum parafii Zwoleń], LB [Liber Baptisatorum] 1667–1697 (Liber baptisatorum inscriptus a tempore possessionis Ecclesiae Parochialis Zwolenensis Admodum R[evere]ndi Ioannis Ulatowski 1667mo).
- ApZ [Archiwum parafii Zwoleń], LB [Liber Baptisatorum] 1697–1736 (Archiwum seu Liber Metrices Baptizatorum Ecclesiae Parochialis Zwolinensis Anno nato Christo 1697mo in Mense Aprili conscribi facit).
- ApZ [Archiwum parafii Zwoleń], LB [Liber Baptisatorum] 1734–1793 (Liber metrices Baptizatoru[m] Per me Florianum Łęczycki Paectore Ecclesiae Zwolinensis, Eidem Correctus Anno A Nativitate Christi Dni 1734to Die 3tia Mensis Februarii).
- ApZ [Archiwum parafii Zwoleń], LB [Liber Baptisatorum] 1794–1807.
- ApZ [Archiwum parafii Zwoleń], LC [Liber Copulatorum] 1667–1785 (Liber matrimoniorum copulatorum inscriptus a tempore possessionis Ecclesiae Parochialis Zwolenensis Admodum R[evere]ndi Ioannis Ulatowski 1667mo).
- ApZ [Archiwum parafii Zwoleń], LD [Liber Defunctorum] 1695–1800 (Liber seu [metrica] defunct[orum]).
- BDS [Biblioteka Diecezjalna w Sandomierzu], rkps I 1454 (Wizyta generalna dekanatów radomskiego, kunowskiego y zwoleńskiego odprawiona roku 1781).
- IH PAN [Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla PAN], PSHG [Pracownia Słownika Historyczno-Geograficznego Małopolski, Kartoteka [Kartoteka materiałów do słownika historyczno-geograficznego województwa sandomierskiego w dobie Sejmu Wielkiego], hasła: Seredzice, Tymienica, Wola Paciorkowa.
- MJK [Muzeum Jana Kochanowskiego w Czarnolesie], Protokół dot. poszukiwania prochów poety Jana i rodziny Kochanowskich. Odbitka z oryginału przekazanego zwoleńskiej parafii (poszyt).
- MRZ [Muzeum Regionalne w Zwoleniu], inw. MRZ/A/315/3, MRZ/A/315/4, MRZ/A/315/5, MRZ/A/315/7, MRZ/A/315/12, MRZ/A/315/16, MRZ/A/315/18, MRZ/A/315/24.

Źródła i opracowania opublikowane

- Akty. 1918. *Akty powstania Kościuszki*, t. 1: *Protokoły i dzienniki Rady Zastępczej Tymczasowej i Rady Najwyższej Narodowej*, cz. 1, wyd. Sz. Askenazy, W. Dzwonkowski, Kraków, <https://www.pbc.rzeszow.pl/dlibra/publication/8981/edition/8300/content?ref=desc> (dostęp 12.03.2022).

- Augustyniak Urszula. 2001. *Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła (1585–1640). Mechanizmy patronatu*, Warszawa.
- Bartnicka Kalina. 1992. *Dziecko w świetle pamiętników i powieści polskiego Oświecenia*, „Rozprawy z dziejów oświaty”, t. 35, s. 37–86, [https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Rozprawy_z_Dziejow_Oswiaty-r1992-t35/Rozprawy_z_Dziejow_Oswiaty-r1992-t35-s37-86/Rozprawy_z_Dziejow_Oswiaty-r1992-t35-s37-86.pdf](https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Rozprawy_z_Dziejow_Oswiaty/Rozprawy_z_Dziejow_Oswiaty-r1992-t35/Rozprawy_z_Dziejow_Oswiaty-r1992-t35-s37-86/Rozprawy_z_Dziejow_Oswiaty-r1992-t35-s37-86.pdf) (dostęp 12.03.2022).
- Betlej Andrzej. 2010. *Sibi, Deo, Posteritati. Jabłonowscy a sztuka w XVIII wieku*, Kraków, <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/betlej2010/0009> (dostęp 12.03.2022).
- Boniecki Adam. 1900. *Herbarz polski*, t. 2, Warszawa, <https://crispa.uw.edu.pl/object/files/416465/display/Default> (dostęp 12.03.2022).
- Bosek Kazimierz. 2011. *Dwója*, [w:] Bosek Kazimierz, *Na tropie tajemnic Jana z Czarnolasu*, oprac. M. Baumann-Bosek, Warszawa, s. 131–137, <http://cyfrowyczarnolas.pl/index.php/main/download/hash/15f698e4a527439449c20f9e92f496b9> (dostęp 12.03.2022).
- Butkiewicz Marian. 1987. *Metryki parafialne jako dokument legitymacyjny szlachty polskiej*, „Roczniki Humanistyczne”, t. 35, z. 2, s. 401–407, <https://ojs.tnkul.pl/index.php/rh/article/view/2045/2570> (dostęp 12.03.2022).
- Chachulski Tomasz. 2006. *Opóźnione pokolenie. Studia o recepcji „głębokiej” Jana Kochanowskiego w poezji polskiej XVIII wieku*, Warszawa.
- Dacka-Górzyńska Iwona M. 2011. *O nieznanym dzieciach magnaterii polskiej w świetle parafialnych metryk zmarłych kościoła św. Krzyża w Warszawie z lat 1670–1801. Wybrane przykłady*, „Przegląd Historyczny”, t. CII, z. 3, s. 459–482, https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Przeglad_Historyczny/Przeglad_Historyczny-r2011-t102-n3/Przeglad_Historyczny-r2011-t102-n3-s459-482/Przeglad_Historyczny-r2011-t102-n3-s459-482.pdf (dostęp 12.03.2022).
- Dąbrowska Elżbieta. 2014. *W kościele czy poza kościołem — lokalizacja pochówków w Polsce piastowskiej*, „Acta Archaeologica Lodziensia”, nr 60, s. 81–85, http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-495b1b9b-bbb5-4df4-9478-2892d3611f77/c/06_Elzbietadabrowska.pdf (dostęp 12.03.2022).
- Dudziński Tomasz. 2016. *The children of Stanisław Antoni Szczuka buried in the crypt of the Holy Virgin Mary’s Church in Szczuczyn*, „Archaeologia Polona”, t. 51–52 (2013–2014), s. 183–195, <https://rcin.org.pl/dlibra/publication/86423/edition/871109/content?ref=struct> (dostęp 12.03.2022).
- Dudziński Tomasz, Grupa Małgorzata, Grupa Dawid, Krajewska Magdalena, Majorek Magdalena, Nowak Marcin, Nowak Sebastian, Przymorska-Sztuczka Magdalena, Wojciechowska Adrianna. 2015. *Tajemnice szczuczynskich krypt*, t. 3, Grajewo–Toruń, https://www.academia.edu/37488595/Tajemnice_szczuczynskich_krypt_t_III (dostęp 12.03.2022).
- Dudziński Tomasz, Grupa Małgorzata, Nowosad Wiesław. 2017. *Tajemnice szczuczynskich krypt*, t. 4: *Pochówki pijarów*, Grajewo–Toruń, https://repozytorium.umk.pl/bitstream/handle/item/5529/Dudzi%C5%84ski_Grupa_Nowosad_Tajemnice...%20t.%204.pdf?sequence=1 (dostęp 12.03.2022).
- Dworzaczek Włodzimierz. 1959. *Genealogia*, Warszawa.
- Dworzaczek Włodzimierz. 1979. *O badaniach genealogicznych nad dawną rodziną*, [w:] *Spółeczeństwo staropolskie. Studia i szkice*, t. 2, red. A. Wyczański, Warszawa, s. 177–191.
- Dygdała Jerzy. 1985. *Przebendowski Ignacy Franciszek h. własnego (ok. 1730–1791)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 28: *Potocki Ignacy — Przerębski Mikołaj*, red. E. Rostworowski i in., Wrocław (1984–1985), s. 644–647.
- Dzierżykraj-Rogalski Tadeusz. 1983. *Historia badań szczątków kostnych Jana z Czarnolasu Kochanowskiego*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, R. 28, nr 2, s. 425–435, https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Kwartalnik_Historii_Nauki_i_Techniki/Kwartalnik_Historii_Nauki_i_Techniki-r1983-t28-n2/Kwartalnik_Historii_Nauki_i_Techniki-r1983-t28-n2-s425-436/Kwartalnik_Historii_Nauki_i_Techniki-r1983-t28-n2-s425-436.pdf (dostęp 12.03.2022).
- Dziobek-Romański Jacek. 2003. *Prawo grzebalne w Królestwie Polskim w latach 1815–1914. Zarys problematyki*, „Roczniki Humanistyczne”, t. 51, z. 2, s. 139–179, <https://ojs.tnkul.pl/index.php/rh/article/view/4815/4709> (dostęp 12.03.2022).

- Fijałkowski Paweł. 1999. *Polska parafia luterańska w Królewcu w XVI-XIX w. Materialne podstawy funkcjonowania wspólnoty religijnej*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. XLVII, nr 3–4, s. 349–375.
- Filipczak Witold. 2009. *Sejmik województwa plockiego 1780–1786*, „Przegląd Nauk Historycznych”, R. 8, nr 2, s. 23–62, https://repozytorium.uni.lodz.pl/xmlui/bitstream/handle/11089/19238/2-023_062-Filipczak.pdf?sequence=1&isAllowed=y (dostęp 12.03.2022).
- Gacki Józef. 1869. *O rodzinie Jana Kochanowskiego, o jej majątnościach i fundacjach. Kilkanaście pism urzędowych*, Warszawa, <https://bc.radom.pl/dlibra/publication/68/edition/380/content> (dostęp 12.03.2022).
- Gacki Józef. 1999. *Radom i jego kościoły do końca XVIII wieku*, Radom i region radomski w dobie szlacheckiej Rzeczypospolitej, t. 4, oprac. S. Zieliński, Radom.
- Gazeta Warszawska. 1788. „Gazeta Warszawska”, nr 29: 9 kwietnia, <https://crispa.uw.edu.pl/object/files/358439/display/Default> (dostęp 12.03.2022).
- Gieysztorowa Irena. 1979. *Rodzina staropolska w świetle badań demograficznych. Zarys problematyki*, [w:] *Spoleczeństwo staropolskie. Studia i szkice*, t. 2, red. A. Wyczański, Warszawa, s. 159–175.
- Grodziski Stanisław. 1963. *Obywatelstwo w szlacheckiej Rzeczypospolitej*, Kraków.
- Grupa Małgorzata. 2016. *Children's burials within the space of a church and a cemetery in the 16th–19th century in Kuyavia and the Vistula Pomerania*, „Archaeologia Polona”, t. 51–52 (2013–2014), s. 163–171, <https://rcin.org.pl/dlibra/publication/86421/edition/87107/content> (dostęp 12.03.2022).
- Grupa Małgorzata, Grupa Dawid, Kozłowski Tomasz, Krajewska Magdalena, Majorek Magdalena, Nowak Marcin, Nowak Sebastian, Przymorska-Sztuczka Magdalena, Wojciechowska Adrianna, Dudziński Tomasz. 2014. *Tajemnice szczuczyńskich krypt*, t. 2, Grajewo–Toruń, https://www.academia.edu/37488570/Tajemnice_szczucz%C5%84skich_krypt_t_II (dostęp 12.03.2022).
- Grupa Małgorzata, Nowosad Wiesław. 2018. *Pochówki w krypcie kościoła pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Tczewie — próba interpretacji źródeł archeologicznych i pisanych*, „Pomorania Antiqua”, t. 27, s. 281–294, https://www.researchgate.net/profile/Ma%C5%82gorzata-Grupa/publication/340829126_Pochowki_w_krypcie_kosciola_pw_Podwyzszenia_Krzyza_Swietego_w_Tczewie_-_proba_interpretacji_zrodel_archeologicznych_i_pisanych/links/5ea006a1299bf13079b207aa/Pochowki-w-krypcie-kosciola-pw-Podwyzszenia-Krzyza-Swietego-w-Tczewie-proba-interpretacji-zrodel-archeologicznych-i-pisanych.pdf (dostęp 12.03.2022).
- Gryglewski Piotr. 2002. *Vetusta Monumenta. Szlacheckie mauzoleum od połowy XV do XVII w.*, Łódź.
- Hoffmanowa Klementyna. 1833. *Opisy różnych okolic Królestwa Polskiego*, t. 1. [w:] *Wybór pism Klementyny z Tańskich Hoffmanowów*, t. 5, Wrocław, <https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/publication/9382/edition/8467/content> (dostęp 12.03.2022).
- Kizik Edmund. 1994. Für sich und seine Erben. *Kwatery grobowe w nowożytnym Gdańsku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. XLII, nr 3–4, s. 325–344.
- Kowalski Waldemar. 2004. „Do zmartwychwstania swego za pewnym wodzem Kristusem...”. *Staropolskie inskrypcje północno-zachodniej Małopolski*, Kielce.
- Kowalski Waldemar. 2008. «Pogrzebowe trudy» sandomierskich Franciszkanów-Reformatów w czasach staropolskich, „Pietas et Studium”, t. 1, s. 69–104.
- Kozdrach Mariusz. 2014a. *Dobra janowieckie i ich mieszkańcy w ostatnich latach władania nimi przez Lubomirskich*, [w:] *X Janowieckie Spotkania Historyczne: Lubomirscy*, t. 2: *Wśród ludzi i księzek*, red. H. Gmiterek, A. Szymanek, Janowiec, s. 99–121.
- Kozdrach Mariusz. 2014b. *Skład i organizacja janowieckiego dworu ostatnich Lubomirskich. Próba rekonstrukcji na podstawie metryk parafialnych*, „Rocznik Lubelskiego Towarzystwa Genealogicznego”, t. 5 (2013), s. 149–170, <http://rocznik.ltg.pl/wp-content/uploads/2018/07/Kozdrach.pdf> (dostęp 12.03.2022).
- Kozdrach Mariusz. 2020. *Wesela i chrzciny magnackiego Janowca w XVIII wieku*, [w:] *Królowie, magnaci, szlachta. Z życia elit dawnego Janowca i okolic w XVI–XVIII wieku*, red. D. Kupisz, Janowiec nad Wisłą, s. 119–140.

- Kracik Jacek. 1989. *Miasto zatrzymuje umarłych. Krakowskie nekropolie a kultura duchowa XVII-XVIII wieku*, [w:] *Z przeszłości Krakowa*, red. J.M. Małecki, Warszawa–Kraków, s. 165–182.
- Krasny Piotr. 1992. *Krzyżowo-kopułowe kościoły-mauzolea w Polsce w pierwszej połowie wieku XVII*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, MXL: Prace z Historii Sztuki, z. 20, s. 25–52.
- Krypty. 2020a. *Krypty grobowe kościoła pw. św. Franciszka z Asyżu w Krakowie w świetle badań interdyscyplinarnych*, t. 1: *Archeologia — Historia — Kostiumologia*, red. A. Drążkowska, Toruń, <https://wydawnictwo.umk.pl/upload/files/OPEN%20ACCESS/Krypty%201.pdf> (dostęp 12.03.2022).
- Krypty. 2020b. *Krypty grobowe kościoła pw. św. Franciszka z Asyżu w Krakowie w świetle badań interdyscyplinarnych*, t. 2: *Antropologia — Archeobotanika — Mikrobiologia — Konserwacja*, red. A. Drążkowska, Toruń, <https://wydawnictwo.umk.pl/upload/files/OPEN%20ACCESS/Krypty%202.pdf> (dostęp 12.03.2022).
- Księgi. 1970. *Księgi Referendarii Koronnej z czasów saskich. Sumariusz*, t. 2: (1735–1763), oprac. M. Woźniakowa, Warszawa.
- Księgi. 2011. *Księgi metrykalne kościołów radomskich z lat 1591–1795*, seria B: *Metryki ślubów*, t. 4: *Kościół św. Wacława 1701–1795*, oprac. M. Jaglarz, G. Fulara, D. Kupisz, Radom.
- Kukło Cezary. 1991. *Rodzina w osiemnastowiecznej Warszawie*, Białystok, http://otworzkisiazke.pl/images/ksiazki/rodzina_w_osiemnastowiecznej_warszawie/rodzina_w_osiemnastowiecznej_warszawie.pdf (dostęp 12.03.2022).
- Kukło Cezary. 2009. *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*, Warszawa.
- Kupisz Dariusz. 2000. *Dzieje Sycyny do końca XIX wieku. Zarys przemian społeczno-gospodarczych na podradomskiej wsi*, „Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Naukowego”, t. 35, z. 3–4, s. 7–26, <https://bc.radom.pl/dlibra/publication/10357/edition/9914/content?ref=struct> (dostęp 12.03.2022).
- Kupisz Dariusz. 2016. *Nekropolie Radomia w drugiej połowie XVIII wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. LXIV, nr 1, s. 35–58, <https://www.rcin.org.pl/dlibra/publication/82301/edition/62853/content> (dostęp 12.03.2022).
- Kupisz Dariusz, Kozdrach Mariusz. 2018. *Kochanowscy w XV-XVIII wieku*, Warszawa–Radom.
- Latour Ryszard de. 1982. *Epitafia panopliowe w Polsce w latach 1675–1796. Część I*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach”, t. 12, s. 89–129, https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Rocznik_Muzeum_Narodowego_w_Kielcach/Rocznik_Muzeum_Narodowego_w_Kielcach-r1982-t12/Rocznik_Muzeum_Narodowego_w_Kielcach-r1982-t12-s89-129/Rocznik_Muzeum_Narodowego_w_Kielcach-r1982-t12-s89-129.pdf (dostęp 12.03.2022).
- Lustracja. 1967. *Lustracja województwa sandomierskiego 1789*, cz. 2: *Powiat radomski*, wyd. H. Madurowicz-Urbańska, Wrocław.
- Łoziński Jerzy Z. 1973. *Grobowe kaplice kopułowe w Polsce 1520–1620*, Warszawa.
- Makowska Alicja. 1979. *Pracownicy najemni wielkiej własności na przykładzie dóbr sandomierskich Czartoryskich w XVIII wieku*, [w:] *Spółczesność staropolskie. Studia i szkice*, t. 2, red. A. Wyczański, Warszawa, s. 315–337.
- Mrozowski Robert. b.d. *Metryki odzyskane w parafii zwoleńskiej w 2013 roku*, Archiwum Parafii p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego w Zwoleniu (parafiazwolen.pl) (dostęp 15.03.2022).
- Materiały. 2001. *Materiały źródłowe do dziejów Żydów w księgach grodzkich lubelskich z doby panowania Augusta II Sasa 1697–1733*, oprac. H. Gmiterek, Lublin.
- Naruszewicz Adam. 1788. *Dziennik podróży króla Jegomości Stanisława Augusta na Ukrainę i do innych Ziem Koronnych Roku 1787. dnia 23. Lutego Rozpoczęty, a Dnia 22. Lipca Zakończony*, Warszawa, <https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/publication/26279/edition/23769/content> (dostęp 12.03.2022).
- Naruszewicz Adam. 1805. *Dyaryusz Podróży Stanisława Augusta Króla Na Ukrainę, w Roku 1787*, [w:] *Tauryka czyli Wiadomości starożytnie i późniejsze o stanie i mieszkańcach Krymu do naszych czasów*, wyd. T. Mostowski, Warszawa, s. 142–524, <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/23354/edition/21720/content> (dostęp 12.03.2022).

- Palacz Tomasz. 1998. *Człek — Boże igrzysko. Jan Kochanowski w Radomskim*, Radom, <http://cyfrowyczarnolas.pl/index.php/main/download/hash/dfff59bb714b8201f8772dec39f6c075> (dostęp 12.03.2022).
- Piątkowski Sebastian, Szymanek Andrzej. 2002. *Parafia Podwyższenia Krzyża Świętego w Zwoleniu 1425–2002. Monografia historyczna*, Zwolen.
- Pieniążek-Samek Marta. 2000. *Przemiany kolegiaty (obecnie katedry) kieleckiej w epoce baroku w świetle inwentarzy. Część II: wiek XVIII*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach”, t. 20, s. 11–84, https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Rocznik_Muzeum_Narodowego_w_Kielcach/Rocznik_Muzeum_Narodowego_w_Kielcach-r2000-t20/Rocznik_Muzeum_Narodowego_w_Kielcach-r2000-t20-s11-84/Rocznik_Muzeum_Narodowego_w_Kielcach-r2000-t20-s11-84.pdf (dostęp 12.03.2022).
- Plaża Stanisław. 1975. *Typy źródeł kościelnych ważne w badaniach nad dziejami wsi w Polsce do połowy XIX w.*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 30, s. 279–296, <https://czasopisma.kul.pl/index.php/abmk/article/view/7037/6586> (dostęp 12.03.2022).
- Poniat Radosław. 2013. *Ludzie luźni w społeczeństwie Rzeczypospolitej szlacheckiej w kontekście badań nad cyklem życia*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, t. 73, s. 51–77, https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Roczniki_Dziejow_Spolecznych_i_Gospodarczych/Roczniki_Dziejow_Spolecznych_i_Gospodarczych-r2013-t73/Roczniki_Dziejow_Spolecznych_i_Gospodarczych-r2013-t73-s51-77/Roczniki_Dziejow_Spolecznych_i_Gospodarczych-r2013-t73-s51-77.pdf (dostęp 12.03.2022).
- Promyk Kazimierz [Prószyński Konrad]. 1884. *O Janie Kochanowskim z Czarnolasu, jego pieśniach i pamiątkach po nim. W 300 lat po śmierci tego pieśniarza*, Warszawa, <https://polona.pl/item/o-janie-kochanowskim-z-czarnolasu-jego-piesniach-i-pamiatkach-po-nim-w-300-lat-po-MjM4OTQ0/1/#info:metadata> (dostęp 12.03.2022).
- Protokół. 1996. *Protokół ofiary dziesiątego i dwudziestego grosza powiatu radomskiego z 1789 roku*, oprac. Z. Guldon, S. Zieliński, [w:] *Historia społeczno-religijna okresu wczesnonowożytnego*, red. Z. Guldon, S. Zieliński, Radom i region radomski w dobie szlacheckiej Rzeczypospolitej, t. 2, Radom, s. 225–261.
- Przyboś Kazimierz. 1981. *Sejmik województwa krakowskiego w czasach saskich (1697–1763)*, Kraków.
- Rachwał Piotr. 2015. *Staropolskie księgi metrykalne w archiwach parafialnych archidiecezji lubelskiej*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. LXIII, z. 4, s. 585–601, <https://rcin.org.pl/dlibra/publication/81856/edition/62501/content> (dostęp 12.03.2022).
- Regestr. 2006. „*Regestr diecezjów*” *Franciszka Czaykowskiego, czyli właściciele ziemscy w Koronie 1783–1784*, oprac. S. Górzynski, K. Chłapowski, Warszawa.
- Rolnik Dariusz. 2009. *Portret szlachty czasów stanisławowskich, epoki kryzysu, odrodzenia i upadku Rzeczypospolitej w pamiętnikach polskich*, Katowice, <https://sbc.org.pl/dlibra/publication/16441/edition/14576/content> (dostęp 12.03.2022).
- Rymarkiewicz Jan. 1880. *Kolebka, dom i grób Jana Kochanowskiego czyli Sycyna, Czarnylas i Zwolen jak dziś przedstawiają widok?*, Poznań, <https://polona.pl/item/kolebka-dom-grob-jana-kochanowskiego-czyli-sycyna-czarnylas-i-zwolen-jaki-dzis,MzIxNTQyMTk4/#info:metadata> (dostęp 12.03.2022).
- Skała Agata. 1998. *Kościół Podwyższenia Krzyża Świętego w Zwoleniu*, Lublin.
- Skała Agata. 2013. *Nekropolia rodu Kochanowskich*, „Nasza Przeszłość”, t. 120, s. 31–95, http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-0ccea79a-269e-4211-8d93-9e01abbff17f/c/03_NP_120_Skała_Nekropolia_ag.pdf (dostęp 12.03.2022).
- Sławiński Tomasz. 2016. *Ólszowscy herbu Wilczekosy. Stan badań nad genealogią rodziny*, [w:] *Studia genealogiczne*, red. A. Sikorski, T. Sławiński, Warszawa, s. 107–191.
- Słownik. 2015. *Słownik miejscowości i elity wiejskiej zachodniej Małopolski w latach 1772–1815*, oprac. Ł. Jewula, T. Kargol, K. Ślusarek, Kraków, <http://www.gospodarka-galicii.pl/sownik-miejscowosci/> (dostęp 15.03.2021).
- Szady Bogumił. 2003. *Prawo patronatu w Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych. Podstawy i struktura*, Lublin, https://www.kul.pl/files/845/pdf/szady_prawo_patronatu_2002.pdf (dostęp 12.03.2022).

- Szady Bogumił. 2010. *Geografia struktur religijnych i wyznaniowych w Koronie w II połowie XVIII wieku*, Lublin, https://www.academia.edu/6466617/Geografia_struktur_religijnych_i_wyznaniowych_w_Koronie_w_II_po%C5%82owie_XVIII_w (dostęp 12.03.2022).
- Szczepaniak Jan. 2008a. *Katalog duchowieństwa diecezjalnego zestawiony na podstawie krakowskich ksiąg święceń (1646–1789)*, Kraków.
- Szczepaniak Jan. 2008b. *Spis prepozytów i plebanów diecezji krakowskiej (XVIII w.)*, Kraków.
- Szczepaniak Jan. 2010. *Duchowieństwo diecezji krakowskiej w XVIII wieku. Studium prozopograficzne*, Kraków.
- Szczygieł Ryszard. 1976. *Dzieje miasta od połowy XVI do końca XVIII w.*, [w:] *Zwoleń — dzieje miasta i ziemi*, red. K. Myśliński, Lublin, s. 63–109.
- Tajemnice. 2013. *Tajemnice szczuczyńskich krypt*, t. 1, red. M. Grupa, T. Dudziński, Grajewo, <https://repozytorium.umk.pl/bitstream/handle/item/2185/Szczuczyn%20t.%20I.pdf?sequence=1%22> (dostęp 12.03.2022).
- Testamenty. 1997. *Testamenty szlachty krakowskiej XVII-XVIII w. Wybór tekstów źródłowych z lat 1650–1799*, oprac. A. Falniowska-Gradowska, Kraków.
- Testamenty. 2015. *Testamenty chłopów polskich od drugiej połowy XVI do XVIII wieku*, oprac. J. Łosowski, Lublin.
- Uruski Seweryn. 1905. *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. 2, Warszawa.
- Urzędnicy. 1993. *Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII-XVIII wieku. Spisy*, t. 4: *Małopolska (województwa krakowskie, sandomierski i lubelskie)*, z. 3: *Urzędnicy województwa sandomierskiego XVI-XVIII wieku. Spisy*, oprac. K. Chłapowski, A. Falniowska-Gradowska, Kórnik.
- Walecki Wacław. 1979. *Jan Kochanowski w literaturze i kulturze polskiej doby oświecenia*, Wrocław, <http://cyfrowyczarnolas.pl/index.php/main/download/hash/9b3b46f92801a5492e5dc8466970e4be> (dostęp 12.03.2022).
- Wiśniewski Jan. 1913. *Dekanat kozienicki*, Radom, <https://bc.radom.pl/dlibra/publication/1060/edition/1020/content> (dostęp 12.03.2022).
- Wiślicz Tomasz. 1997. *Chłopskie pogrzeby w Polsce od drugiej połowy XVI do końca XVIII wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. XLV, z. 3–4, s. 351–369.
- Wiślicz Tomasz. 2001a. *Ile kosztował pogrzeb chłopca w Polsce XVII-XVIII wieku (i kto za to płacił)?*, [w:] *Wesela, chrzciny i pogrzeby w XVI-XVIII wieku. Kultura życia i śmierci*, red. H. Suchojad, Warszawa, s. 273–286.
- Wiślicz Tomasz. 2001b. *Zarobić na duszne zbawienie. Religijność chłopów małopolskich od połowy XVI do końca XVIII wieku*, Warszawa, <https://rcin.org.pl/dlibra/doccontent?id=63803> (dostęp 12.03.2022).
- Wyźga Mateusz. 2014. *Funkcjonowanie wiejskich cmentarzy parafii katolickich w dobie przedzoborowej na przykładzie dekanatów Nowa Góra, Skala i Proszowice z okolic Krakowa*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. LXII, nr 3, s. 441–462, <https://www.rcin.org.pl/dlibra/publication/75192/edition/54977/content> (dostęp 12.03.2022).
- Ziejka Franciszek. 2007. *Narodowa relikwia*, [w:] *Rzeczy minionych pamięć. Studia dedykowane Profesorowi Tadeuszowi Ulewiczowi w 90. rocznicę urodzin*, red. A. Borowski, J. Niedźwiedz, Kraków, s. 601–615, https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/74895/ziejka_narodowa_relikwia_2007.pdf?sequence=1&isAllowed=y (dostęp 12.03.2022).
- Ziejka Franciszek. 2008. „Że moich kości popiół nie będzie wzgardzony...” (*Z dziejów pośmiertnego żywota Jana Kochanowskiego*), „Wielogłos”, nr 1 (3), s. 38–61, <https://www.ejournals.eu/pliki/art/19135/pl> (dostęp 12.03.2022).
- Złomska Małgorzata. 1975. *Mężynski (Mężęński) Józef h. Kościeszka (2 poł. XVIII w.)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 20: *Maria Józefa — Mieroszewski Kazimierz*, red. E. Rostworowski i in., Wrocław, s. 516–517.
- Żygułski Zdzisław jr. 2009. *Dzieje zbiorów puławskich: Świątynia Sybilli i Dom Gotycki*, Kraków, <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/zygulski2009/0001/image> (dostęp 12.03.2022).